Tisztelettel Márki Sándor úrnak mély tisztelete jelével Náméniyi Lajos
Arad 1887. XII/18.

4965
96604

A RÉGI MAGYAR SZINÉSZETRŐL

IRTA

KARACS TERÉZ

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS JEGYZETEKKEL ELLÁTTA

NÁMÉNYI LAJOS

ARAD
SZÉCHENYI IRODALMI INTÉZET
1888

Külön-nyomat az »Aradi Közlöny«-ből.

96604

KARACS TERÉZRŐL.

Sokszor hangoztatott panasz, szegény a mi memoire-irodalmunk. De nem akarok itt azzal foglalkozni, hogy ennek mi az oka. Megelégszem, hogy utalok erre: ez is eléggé bizonyitja, hogy irodalmunk Karacs Teréznek, e fáradhatlan 80 éves nőnek, ki a nőnevelés, irodalom és müvészet multjából közölérdekesbnél érdekesebb, jellemző adalékokat, valóban köszönettel tartozik.

E kis füzetkében is egy ily visszaemlékezést vesz a szives olvasó. Visszaemlékezéseket a magyar szinészet gyermekkorára, mikor még a fővárosban is csak elvétve hallottak magyar szinielőadásokat.

De e kis mű már régi keletü.

Még 1881-ben irta Halason Karacs Teréz, mikor hazánkban mindenfelé gyüjteni kezdték a régi magyar szinészetre vonatkozó adatokat. Sőt a „Hon“ már ki is

akarta adni. De az akkor még élő Jókainé — állitólag — nem akarta, hogy még életében mindaz megjelenjen, mit Karacs ez emlékiratban róla és atyjáról ir.

S e mü ott is hevert jó sokáig Karacs Teréz kéziratai közt. De mikor folyó évi április havában felkerestem békési magányában, hogy 80. születése napja alkalmából aradi tisztelőin ek szerencsekivánatait és emléksorait átadjam. Karacs nekem adta e kéziratot ama megbizással, hogy tegyek azzal bármit: változtassam, dolgozzam át, csak épen azt irjam a czim alá, hogy az ő jegyzetei alapján készült.

De sokkal nagyobb és lelkesebb tisztelője vagyok Karacs Teréz munkáságának, semhogy a kézirat gyökeres megváltoztatására gondolni is mertem volna. Sőt ugy vélem: e mü irálya, keresetlen egyszerüségében, valóban jól illik keretül e visszaemlékezésekhez. Mert Karacs Terézről is elmondhatjuk mit Szigligeti Ede Dérynéről mondott: „— ez asszonynál meg van az, mi kevés irónál van meg: az ő saját stilusa. Minden lap elárulja, hogy magyar irta hogy nő irta, hogy sokat olvasott, mivelt magyar nő irta.“

Megelégedtem tehát azzal, hogy fejezetekre osztottam; könnyebb áttekintés kedveért a fejezetek elé irtam tartalmukat, egyes pontozatokban, végül pedig elláttam kiegészitő jegyzetekkel, a mennyire épen ezt szükségesnek tartottam.

De a jelen munka nem az egyedüli, melyben Karacs Teréz a régi magyar szinészeti viszonyokkal foglalkozik. Még ifju korában, mikor a lelkesedés és a keserü tapasztalatok unszolták munkára, irt egy szindarabot, melyben a pesti szinházi viszonyokat, a német szinház állapotát tárgyalja.

Egy kis értekezés ez, szindarabban feldolgozva. A kép, mit föltár, sötét, viszszataszitó. Sőt ha meggondoljuk: egy ifju leány irta, ugy megdöbbentő. De éppen ezt akarta Karacs Teréz az olvasó elé tárni, oly keretben, hogy szorákozva okuljon. Mert ha értekezésben, czikkekben utal a a magyar szinészet állapotára, sokan kinevették, kigunyolták volna a tehetetlen ifju leányt, ki szavát oly tárgyban meri felemelni, mely nem is illik hozzá.

De nem is ez volt a tér, hol Karacs Teréz elismerést aratott. Az elfeledett nő-

nevelés terén érezte hon magát. Mert mikor kilépett a nyilvánosság elé, sajnosan tapasztalta a nőnevelés ügye hazánkban parlagon hever. A nőnevelők sorában olyanokkal találkozott, kik nem váltak e név diszére. Az egyik nem átallta vallását háromszor megváltoztatni, a másik, mert a külföld jobban fizet, itt hagyta hazáját s gyermekeit, kik közül az egyik nyomorban halt meg, a másik meg koldulni ment meleg ételért.

Ily kezekben volt a nönevelés. S ily kezekből kiragadni volt Karacs Teréz czélja.

S Karacs Teréz müködése közepette sohasem tekinté az anyagi jutalmat: az erkölcsi sikerért munkálkodott. S ez mondta tollba ama szép elbeszélését is, melyeknek czélja: erkölcsös nevelés. Mert még ezekkel is tanitani akart s nem lehet megindulás nélkül olvasni ama sorokat, melyeket a kiadott elbeszélések elé irt. Arról győznek meg: Karacs tanitványainak nem csak *nevelője*, hanem *anyja* is volt.

Különben erről tanuskodnak ama levelek is, melyeket 80. születésnapja alkalmából kapott. Egyikben a volt tanitvány ir; felujulnak emlékezetében a napok, mi-

kor a »kedves Karacs Teréz«-nél tanult; egy másikban egy anya emliti fel, hol gyermekeinek is meghagyja: tiszteljék, becsüljék anyjuk nevelőjét — Karacs Terézt.

S ha még tudnák mily örömet szereztek soraik az agg nőnek. Mikor elő-előolvastam az egyes leveleket, láttam mint fénylettek szemei az örömtől!

Majd pedig az ő nyájas, csevegő modorában beszélt nekem annyit meg annyit egyes tanitványairól. Mindegyikről tudott valamit mondani. Oly jól esett minderre visszaemlékeznie! Hiszen ezek a nevelői pályának — rózsái. — —

Azt a két napot, mit akkor nyájas, szivélyes körében töltöttem, sohasem fogom feledni! —

Előszó helyett irtam e sorokat, mert jól tudom, kik e könyvet olvasni fogják, érdeklődnek a 80 éves nő sorsa iránt is.

Fogadják tehát e könyvet szivesen.

Arad, 1887. deczember hó 12-én.

Náményi Lajos.

Többször szólitattam fel egyik másik barátnőm, különösen kedves Arany Jánosném által, hogy azt mit előttük a mult idők eseményeiről olykor elbeszéltem, irjam le s közöljem azt valamelyik lapban : hadd tekintse más is meg ezen egyszerüen, de hiven vázolt képeket, és hasonlithassa össze a mult eseményeit a jelenével. Az ismételt felhivásnak engedve, ime kisérletet teszek. Nem naplóm jegyzeteiből, (ezt vezetni sohasem volt időm, féléletemet mint számos tanitvány tanitója éltem át) hanem a még eddig el nem homályosult élő emlékezésem segélyével mondok el egyet-mást. Most midőn megindult a magyar szinészet multját kutatni, s korszerüvé lett ezzel foglalkozni, ugy hiszem többeket érdekelhet, ha én is a látkörömben lefolyt egyes eseményekkel ismertetem meg olvasóimat ; oly jelenetekkel, melynek nagyrésze előttem folyt le. Minthogy müvelt szülőim elbeszélése fonalán 1798-ig tekinthetek vissza

a szinügy multjára, tehát ott kezdem, ha csak töredékesen is.

De nem a magyar szinészet történetét akarom megirni, azt nem is irhatom, miután adatokkal nem rendelkezem. Csupán szülőim hiteles elmondásait jegyzem itt fel és azon élményekből szedek össze egyes jeleneteket, melyeket egy hü szinházba járó egyén tapasztalhat, egy oly szinház látogató, kinek szülői e század legelejétől tehetségök szerint a szinészetnek, mint a közmüvelődést előmozditó intézménynek támogatói s az előadásoknak biráló látogatói voltak s a Pesten müködő szinészi tagok jeleseit személyesen ismerték.

Atyám Karacs Ferencz rézbe vésett metszvénye, ily mondattal: A müvelődés előmozditására sat., van a városi német szinház zárkövébe sülyesztve. Az akkori magyar irók azt hitték a magyar müvelődés előmozditására emeltetett; a bécsi német intézők jól tudták, hogy annak elnyomására épült az óriási szinház, melyben a magyar szinészet csak a német bérlő kegyéből müködhetett olykorolykor.

Továbbá Takács Éva, Karacs Ferenczné, volt hajdan az első és szigoru szinházi kri-

tikus, ki miatt 1821-től talán 1826-ig tollharcz folyt a Tudományos Gyüjteményben. A birálónő védői jeles irók voltak, ellenfelei pedig holmi ósdi névtelen irók, kik nevükkel nem akartak nyilvánosan megjelenni.*)

Mint mondám én nem a szinészet történetét akarom megirni, csupán adatokat akarok nyujtani s ez annál könnyebb, mert szülőim lelkes pártolói voltak már a mult század utolsó tizedétől fogva a magyar nemzeti müvelődést előmozditó minden mozzanatnak. Anyám a tudós Takács Adám leánya s különben is a tudományos hirrel biró Bessenyey György unokája volt, ki kezet fogva tudományosan képzett férjével, szakértően szólt müvelődési kérdéseihez, ugy szóval, mint tollal.

Szülőim házánál a Pesten átvándorló magyar szinészek többször látogatást tettek. Igy többekre visszaemlékezem, noha csak gyermekkoromban láttam őket u. m. Murányi Zsigmondot és nejét, Lefeber Terézt, Kántornét, Dérinét, Udvarhelyit és nejét, Benke Józsefet és nejét sat.

---

*) Takács Éva e polémiájával és befolyásával alább behatóan foglalkozik Karacs Teréz, ezért ennek elmondását szükségesnek nem tartom.

Némelyiket felnőtt koromban is láttam, mikor 1818-tól Pesten és Budán időnként a német szinházban mint átvándorlók játszottak. Jegyzeteim tehát teljesesen hitelesek, nem lévén szokásom való helyett, mesét mondani vagy igérni.

Ha azonban itt-ott gyermekes fogalommal is a legrégibb időktől csillog fel egy-egy emlék, igy sorozatba foglalva igyekszem ezt a mult homályából előkeresve, világosan előadni.

I.

A Karacs ház és lakói. — Az öreg Zofallék. — Katona József, Jakab István, Beregszászi Pál. — Katona József mint szinész. — Katona találkozása apjával. — Katona József halála előtt.

Anyámtól, Takács Évától hallám emlegetni, hogy 1798-ban látott először szini előadást Kecskeméten; alkalmasint Kelemen társulata volt. A társulat egyik tagja Kócsy, mint anyám beszélé, egy este egész uj világot tárt elébe. Hihetetlenségnek látszott előtte, hogy ember képes legyen valódi alakjából kivetkezve, oly kénye kedve szerint, vagyis müvészi fogásokkal a szinpadon különböző szerepekben müködni.

Anyám ugyanis egyik rokonuknál, ha jól tudom Szeles Jánoséknál volt szállva, s ezekkel volt a szinházban. Ez este a szinészek közül többen ott vacsoráltak s anyám, mint 18 éves leány elragadtatva szólott az előadásról. Különösen egy agg szereplő volt bámulata

tárgya (kár hogy nem emlékezem a darab nevére), kit is látni akart.

— Akkor nézzen jól szemembe szép hugom — mondá az egyik színész, maga Kócsy — ér játszottam az agg színészt.

— Az lehetetlen — felelé anyám megütődve.

— Meggyőzöm mindjárt állitásomról — s Kócsy eltünt; csakhamar azonban megjelent ugy mint az este játszott, sőt még nehány mondatot is ismételt szerepéből agg, reszketeg hangon.

Anyám mint emlegeté bámulta ezen időtől kezdve a müvészetet, azonban egyszersmind az emberekben való szép hite is ingadozni kezdett — gondólván — ha az ember ennyire képes a szinpadon alakot ölteni, nincs-e hatalmában ezt a mindennapi életben is megtenni!?

Anyámra az első szinpadi előadás ily hatással volt: bámulta és félt ezen tündéri büvészettől.

Karacs Ferencz már a mult század végén Pesten müködött mint földkép metsző. 1802. februáriusában már nőül vette anyámat. Kulcsár Istvánnal (ki mint tudatik egyik leglelkesebb sürgetője volt a magyar színészet

létrejöhetésének*) atyám szoros barátságban élt elanyira, hogy háztelket is együtt vettek 1806-ban; a mostani Sándor és Ősz-utcza azon nagy szeglettelkét, melynek egy részén talán még most is áll a Karacs-féle keskeny emeletes ház. Atyám a neki esett kisebb részen felépitteté házacskáját 1808-ban. Kulcsár azonban a nagy szeglettelket eladta s a mostani torna épület tőszomszédságában vett egy még nagyobbat, mely egész a Zerge utczáig kinyult. Akkor még a Zerge-utczától a Mária-utczáig, — mely akkor a várost végig hasitó csatorna egy részét alkotá — egy nagy békástó disztelenité azon tájt, mit utóbb a bölcs tanács rendeletéből a lakosság által oda hordott szeméttel betöltötték.

Tehát már e század elején kötött müvészi s irói ismeretségek mindig szorosabbak

---

*) Karacs Teréz egy hozzám intézett leveléből, nem találom érdektelennek itt a következőket felemliteni Tényleg ez válasz ama tudósitásomra, hogy Váczy János a „Figyelő“-ben közli Kulcsár István életrajzát, mert mint tudvalevő Karacs Teréz már régebben sürgette ennek megirását

„Örülök, hogy Kulcsár életrajza megiratik, ez helyén is van. Most kell nevét megemliteni azon férfiunak, ki egyik fő-alapitója volt a magyar nemzeti szinmüvészetnek. Ő a szinészeket lelkesité, a pártfogókat összetoborzotta. Ő a szinészet által hitte a magyarnyelv felvirágoztatását és a müveltséget előmozditani (de nem ám holmi operettekkel.)

lettek s mint szülőim emlegetéséből tudom, nem ritkán közös találkozóul szolgált szülőim elég tágas lakása, mely 1803—1807-ig az Üllői-uton 3 Laufer czimü házban volt. Akkor e ház Temesvárié volt, később özvegy gr. Károlyiné majorja lett, s most itt van a Köztelek. Itt tartottak nem ritkán az akkor sétahelyül használt Orczy-féle kertből visszajövő irók pihenőt, (mert akkor, még nem voltak irói gyülekező helyek.) És tanácskoztak mi módon lehetne mentől gyorsabban felidézni a nemzeti müvelődés valódi napját. Irodalom, müvészet, szinészpártolók után sóhajtoztak a szerény jólelkü uttörök u. m. Dugonits, Fejér György, Virág Benedek, Kulcsár István.

S mint tudvalevő ezek ugy mint társaik a magyar nyelv müvelésére a szinészetet tartották legjobb eszköznek, jóllehet itt közbe szurva talán nem időszerütlen megjegyezni, majd mint papok voltak. Sőt nem tartották állás-ellenesnek, egy szinház létesitésén fáradozni. Igen Fejér György volt talán első ki pozsonyi tanonczokkal latin szini előadás helyett magyar darabot játszatott.

Csoda e tehát, hogy a hol csak egy pár tollat forgató férfiu összejött, ha arról tanakodtak mint lehetne ezen a magyar

nemzetiséget ennyire lealázó állapotból kiemelni.

Végre lett Pestnek is szintársulata 1807-ben. Szülőim buzgó látogatói voltak a Hacker-féle teremben tartott magyar előadásoknak.

Ezen időben már szülőim az akkori Öt pacsirta (most Eszterházi) utczában laktak.

S ott laktak Murányi Zsigmondék is, és még többen, mert a nagy terjedelmü udvar körül volt épitve két, három, négyszobás szállásokkal. Szülőim utczai 4 szobás szállást birtak. Az épület Öt-pacsirta utczai részének közepén volt a kapu, ezen közép része emeletre volt véve, ott lakott akkor a becsületes német gyermektelen házbirtokos pár: Zofall épitész mester. Nagy rend és nagy tisztaság uralkodott az egész nagy udvarban, mert a jó házi asszony, ki egykor élet-halál közt küzdő férje életéért imádkozott, szent fogadást tett, hogy ha Isten megtartja férjét, egész életében hü ápolója lesz a háza környékén megbetegülőknek és öltöztetője az elhaltaknak. És a derék nő fogadását szigoruan megtartá, mint erről felnőtt koromban személyesen meggyőződhettem. Sokszor láttam a vagyonos fürge öreg nőt, midőn szent fogadalmát teljesitendő futva sietett egy-egy élettelen testet a sirató-

rokonok közt tisztán megmosni s fehér borba áztatott avult gyümölcsesel a hulla arczát borogatá, hogy az fehér maradjon s csinosan felöltöztetve segité a koporsóba tenni.

Ezen házban laktak szülőim 1804—1808 években, mialatt Ősz utczai házunk lassacskán felépült. Murányiékkal a legjobb szomszédi viszonybn éltek. A polgárság szorgalmas szinház látogató volt, s nagy buzgalommal ösztönözték erre egymást az ügy hivei. Fájdalom a több rendüek már ekkor a Mária Teréz és József korszak következtében tökéletesen kiszoktak a magyar nyelv gyakorlatából, az ugynevezett félmágnások és nejeik már álszeméremből is a német szinügy pártolói voltak ama régi korban, s tették ezt azért is, nehogy alantabb müveltségüeknek tartassanak, amazoknál, mert a magyar előadásokat látogatják. Sőt ha a polgárság nem öleli fel a szinügyet, s ez által nem mozditja elő a nemzeti nyelv csinosodását, a magyar nép müvelődésének hajnalódása még tovább fog késni. Mert e század első tizedeiben minden kis magyar irodalmi mozzanatból már örömmel hajnalodást jósoltak iróink s készséggel gyámolitták a hivatottnak mutatkozó ifju tehetségeket.

Majd alább még visszatérek ezen gyenge hitüek vázolására, kiknek faja még a 30-as években is létezett, midőn már jó magyar előadásokat nézhettünk Budán, majd Pesten

Murányiék tehát egy házban laktak szülőimmel, de ezeken kivül ismerték Benke Józsefet, Láng Ádámot, Udvarhelyi Miklóst és nejét, Juhász Juliát, Kántort és Kántornét s többeket is, de az itt megnevezettekkel szülőim éltök végéig érintkeztek s velök jó viszonyban voltak.

Összejöveteleik alkalmával a beszéd tárgya természesen az volt, hogy mi módon lehetne meggyökeresztetni a szinészetet s általa virágzásra emelni a magyar müvelődést.

Szülőim emlegetéséből tudom, hogy voltak, kik a dráma fajok előadásával akarták a nagy közönséget megnyerni s igy egy csapással magyar dráma irodalmat is teremteni. Szülőim is ezen táborhoz tartoztak, anyám hatalmasan buzditotta a házunkhoz járó s az irodalomra hajlandó fiatalságot, s különösen a magyar történelmi dráma müvelésére szorgalmazá. Mondása szerint igy hármasan szolgálhatják az irodalom ügyét mint szinmüirók, mint a feledékenységbe merült hazai törté-

nelmi nagy jellemek festői, s mint a nemzeti nyelv csinositói.

Itt-ott jó földre talált a mag, melyet a magyar müvelődésért lelkesülő anyám elvetett.

Különösen a dráma irodalom terén már igen ifjan oly szép tehetséget tanusitó Katona József egyike volt a buzditottaknak. Ezen derék ifju 1811-ben, majd 1813-ban szülőimnél lakott, egy udvari szobában, mely igyekező ismerős tanuló ifjaknak ingyen hajlékul szolgált. Katona Józsefen kivül Jakab István 1815 végén és 1816 elején lakott nálunk néhány hóig. Nagy buzgalmu szinmüiró volt. Ő irta a megjutalmazott „Falusi lakodalmat“ is; s mint zenecértő több opera forditója. 1865 és 1866-ban többször találkoztam Budapesten vele mint agg férfival és kedves leányaival egy uri család zeneestélyein. Azonkivül ott lakott Beregszászi Pál mérnök, ki debreczeni rajztanár, több szakbeli müvek kiadója volt, mely müvekhez saját készitette rézmetszetek vannak (apámtól tanult rézbe vésni). Sőt egy egész évig a réznyomó sajtó működésén is részt vett s dijjat fogadott el dolgáért, mivel anyja egy szigoru debreczeni civa megtagadá tőle a Pesten tanu-

láshoz szükséges költségeket. Különben apám sajtóján egy Engelsmann nevü, általa Némethonból betelepitett férfi müködött, ki atyám által készitett térképeket nyomtatta, de ezen kivül is vállalt munkát, ha akadt, melyre 70 év előtt nem sok kilátás volt. Különben ez abból is látható, hogy apám kényszeritve volt magát sajtókkal ellátni (kettő volt házunknál) és egy kezelőt külföldről behivni.

Messze eltértem a tárgytól, de hiszen ez is a mult vázlásához tartozik, s ha nem is a szinészet, de müvészet multjának keretébe illik.

Az emlitett három ifju, kik 70 év előtt laktak fedelünk alatt, most is megelevenedve állnak előttem képzeletemben. Beregszászit — mért ne valljam be — különösen emlékezetessé tette gyermek éveimben az, hogy egyszer pecsétviaszát, melynek pirosságában én 4 éves kis leány nagyon gyönyörködtem, tilalma ellenére kezembe vettem s elejtém. A haragos férfi jól kezecskémre vert. Jakab Istvánt emlékezetessé teszi az, hogy engemet többször fehér csontlapra lefestett, hol én mindenkor nagyon szépnek láttam magamat. Katonáról piczi koromból mit sem mondhatok, ő nem

festett le, s az ő pecsét viaszát nem törtem el, de annál többet tudok róla emlegetésből. Elt-halt a színészetért s már igen ifju korában szindarabok irásával s többeknek átdolgozásával foglalkozott. Bánk Bánját is a Karacs háznál irta, miről az is tanuskodik, hogy a fellelkesült irók és ifjak Bánk bán előadása után eljöttek hozzánk (anyám még ekkor élt) megbámulni azon egyszerü, testetlen asztalkát, melyen egykor több szindarabját megirá Katona József. Ugyancsak erről kézzelfoghatóan tanuskodik az, hogy a Jeruzsálem-pusztulás a czimü szindarabját kéziratban, mely 63 évig birtokunkban volt. Midőn 1877-ben Budapestről Kun Halasra tettem lakásomat, a Paulay Ede drámai igazgató urnak adtam, ki mint értesültem az országos színészeti tanoda könyvtárába tetette be. Igen csinos ezen kézirat, több ügyes tollrajzzal van ékesitve.*) Valószinüleg anyám számára tisztáztatott le. A boriték lapjára anyám saját kezüleg vöröstintával irta nevét, hihétően tollát az épen keze alatt levő festékbe mártá. Rendes foglalkozása volt térkép és természetrajzi alakok szinezése,

*) Ugyanerről bővebben ir Karacs Teréz a „Figyelő"-ben XXI. kötet 62-ik l. „Katona József"-ről czim alatt.

mely szép mennyiségü huszast hozott erszényébe. A darab énekkel van beszőve. Katona, mint már emlitém, örömmel érintkezett a szinészekkel, különösen azért, hogy annál jobban tanulmányozhassa a szinmüirást. Nem ritkán működött pesti tanuló korában is, de hogy vándor társulatoknál müködött volna (mint ezt róla irják) nem hihető. És hogy ezen állitásom alappal bir, tanuskodhatik mellette, a következő esemény.

Katona József apja, tisztességes kecskeméti iparos, egy napon betoppan szülőimhez, körülbelül 1812-ben. Illendő köszönés után elég nyersen kérdé:

— Lakik itt egy Katona Józsi nevü korhely?

Anyám sejtve kivel van dolga azt felelé:

— Katona József, egy becsületes ifju, igen itt lakik.

— Én vagyok az atyja, mint hallom beállt komédiásnak.

— Játszik néha, de nem szinész. Ő szorgalmasan tanul.

Ezután kénytelen volt anyám tudatni a zugolódó apával, hogy Józsi éppen ez este is müködik a szinpadon s békitőleg rábeszélé az öreget, hogy menjen el vele a szinházba, és

saját maga győződjék meg, hogy nem komédiás s nem kötelen ugrál az ő Józsija.

A Szerelem gyermekét vagy Talált gyermeket adták, (a darab czimét nem tudom biztosan) *) Kocebuetól Verseghy forditásában. Katona a czimszerepet játsza hatásosan. Az öreg Katona elérzékenyülve fordult a mellette ülő anyámhoz:

— Hol tanulta ez a fiu ezt? bizony magamat is megríkat.

— Ugy-e nem komédiás? szóla anyám.

— Látom, hogy nem az, de azért csak jöjjön ő haza! És indult, hogy azonnal megy fel a szinpadra. Anyám tudatván vele, hogy a darab végeztéig nem beszélhet fiával és megigéré neki, hogy mihelyt lehet, azonnal felkiséri hozzá anyám.

És ugy történt, az öreget szivesen fogadták az atyám által előre értesitett szinészek s meghivatott fiával együtt a közeli Aranykéz vacsorálóba egy pohár borra, de melyet nem engedett hogy más fizesse ki.

Fiát aztán jól lehordta s értésére adta,

**) Mint Radó Antalnak „A magyar müforditás története" czimü könyvében olvasható (41 l.) Verseghy Ferencz Kocebuetól „A szerelem gyermekét" forditá le s adta ki 1792-ben Budán.

hogy a szinészkedés helyett lásson a kenyeret adó tudományokhoz.

Az öreg Katona tehát az első hirre már Pesten termett, fia szinész müködése büntetésére. És az engedelmes fiu is ezután egész erejével, noha fájó szivvel, mint szülőimtől hallám, a biztos kenyeret igérő törvénytanuláshoz fogott s mint tudatik, korai halálát is az okozta, hogy nagyon is szigoruan tudta a törvényt magyarázni. 1860-ban beszélte nekem egy kolozsvári, kecskeméti születésü urnő, hogy ügyészi hatalmas beszéde következtében a halálra itéltnek rokonai átkozva kisértek őt haza a hivatalból; ez őt anynyira felháboritá, hogy szélhüdés rögtöni halálát okozta. En halála előtt nehány hóval láttam utoljára, talán 1829-ben. Már nagy leány voltam, jól emlékezem alakjára, még öltözetére is, mivel feltünt előttem, hogy egy vidéki város hivatalnoka egészen a legujabb szabásu és szinü öltözéket viselé: az ezen időben divatos a sötét-barna kvekker sárga érczgombokkal. Nem szép, de igen nyájas kifejezésü arcza volt. Nálunk volt többekkel ebéden, a mindig jobban fejlő irodalom, a szinészet volt a beszélgetés fő tárgya. Az őt az irói müködésre sürgetőknek igy felelt:

— Engem a fiui kötelesség ezen kenyeret nem hozó pályáról számüzött.

De visszatérek ama régmultba s még egy pár vázolat hadd elevenitse fel a szinészet ügyéert hajdan küzdők némelyikének arculatát.

II.

Hogy fedezték fel Schönbach Rózát (Dérinét)? — Murányiné mint tanulta szerepeit. — A pesti szinház s megnyitása 1812-ben. — Lendvayné-Hivatal Anikó. — Ferencz király és Kisfaludy Károly. — Trattner és az irók. — Prepeliczai Soma. — Dériné.

Mint föntebb is jelzém, azok kik a magyar szinészetet meg akarák gyökeresiteni, jóformán három pártra oszthatók. Voltak olyanok, kik a nemzetnek komoly müvelődést, csinosodó nyelvezetet akartak nyujtani, mig mások minden áron közönséget akartak hóditani, s ezért a német izlésü, silány faju bohózatok előadásait sürgették. A 3-ik párt pedig ugynevezett magas körök tetszését s pártolását óhajtá azáltal kivivni, hogy énekes darabokkal is tarkitassék az előadandó darabok sora. Ezen sokat teremteni akarás idézi elő, hogy itt is ott is lestek egy-egy szép hangu egyénre.

Igy lett anyám által a figyelem a fürge Schönbach Rózára forditva. És ezen választás csakugyan a magyar szinügyre nézve valódi áldás lőn. Hiszen ki volt ama uttörők közt, ki több kitartással küzdött volna, mint Dériné? Murányi Zsigmondék, Udvarhelyi Miklósék, Benke Józsefék legtöbbször látogatták szülőimet, értem azon időt, midőn már Ősz-utczai házunkban laktunk (1808 végétől 1815-ig) a midőn aztán magyar szinésztársulatnak vándorutra kellett kelni. De még aztán is nem ritkán, ha a fővároson átutaztak, vagy néhány előadásra ott időztek.

Egy ilyen alkalomkor hozá fel Murányiné, hogy egy magyar nyelvelő vén nő közönséges szerepét kellett elvállalnia, de megvallja képtelen kellő hangot és taglejtéseket annak alakitására találni. Atyám barátja, Séni, később Kecskeméten orvos, azon ajánlatot tette tréfásan: „alkalmat nyujtok ennek tanulmányozására, ha a tek. asszony egy sétát tesz velem.“ A müvésznő meggyőződvén, hogy az ajánlat komoly, megtette Sénivel a sétát, ki egyenesen a városház térre vezeté, hol akkor a gyümölcsárus nők (a hires pesti kofák) egész sor asztalok mellett üldögéltek. Séni egyiknél elkezdé válogatni a gyümölcsöt (a semmit sem

sejtő Murányinét a Piaristák tanodája előtt biztonságba állitva). A kofa a válogatást megunva elkezdett nyelvelni. Séni még jobban ingerlé, hogy a szinésznőnek kellő alkalma legyen szerepéhez az alakitást tanulmányozni, végre tettetett hevében egy pár kosár almát leboritott, mire egy féltuczat hősnő különféle hangját s furcsábbnál furcsább tagmozgásokat tehetett magáévá a megrémült szinésznő.

Séni néhány huszassal és népiesen békitni tudó ékes németségével, lecsillapitotta a kofa harczot s mosolyogva karját nyujtá a szép nőnek, kérdve tőle: vette-e hasznát a rögtönzött előadásnak.

A finom modoru Murányiné, miután roszszalását nyilvánitá eljárása felett tudatá, hogy igen sokat tanult, melyet ilyes szerepeiben csinositva felhasználhat.

A hajdani szinészek és szinésznők igy kénytelenitettek alakitást tanulni.

Midőn a nagy városi szinház 1808-ban kezdett épittetni, voltak a szegény magyar szinészek és irók közt, kik még azt is reményleni merték, hogy ezen ékes szinházban, majd magyarok fognak müködni. Hogy ez apáméknál nem egyszer tárgyaltatott, okot adott is rá, mivel apám véste a zárkőbe sü-

lyesztendő ércz táblákra az emlékiratot, mely mint emlékezem ilyen forma tartalmu volt: „Épittetett a nemzeti nyelv és müvelődés előmozditására stb.“ Sajnálatos, hogy ezen ércztábla számos lenyomatából egy példány sincs kezemnél. Sokan jöttek el nézni apám ezen müvét és épen annak tartalmát magyarázták arra, hogy a magyar nyelv és müvelődés értetik az alatt. Anyám batározottan jósolá, hogy azon épület egyedül a német nyelv és müvelődés virágoztatására emeltetett és mint tudjuk ugy lön.

De ezen a földbe sülyesztett tábla lenyomata elkallódott, noha többekkel birtunk Apám által készitett müvekből olyan is van kezemnél, melyek 1795, 1800, 1801-ben és (Magyarországnak legnagyobb térképe) 1804—1810-ig készült.

A szinház 1812. évi febr. 9-én megnyittatott. 3,139,710 bankó frtba került, 3000 néző tért bele. Pályázat volt hirdetve a szinházat megnyitandó darabra; kettő lett nyertes, egyik czime I. István, a másiké Béla futása. Mind kettőt Kotzebue irta, természetesen németül. Béla futásaval lőn megnyitva.*) Az

*) István királyt utóbb Katona József a szinészek kérésére magyarositotta és átdolgozta. Erről bővebben irt Karacs Teréz „Figyelő“ XXI. kötet 62. l.

aranyhegyekről álmodó szinészek és irodalmi férfiak csalódtak, s csak azon piczi nyeresége lett a Pesten időző és a megye által tá mogatott magyar szintársulatnak, hogy egy időre átengedtetett nekik a Duna parton álló rondella (egy bástya maradék) melyet az azt lerombolo szépitő hivatal rendeletéből 1815-ben el kellett hagyniok.

Atyám egy este 1815-ben, midőn már széledőbe voltak a magyar szinészek az „Arany kéz“ vacsoráló helyiségben keresé fel az utra indulókat. Mind levert, volt, de legcsüggedtebb Udvarhelyi Miklós, kit atyám, ugy hiszem mint tanulót már ismert és mindig nagyon megkülönböztetett mint tanult és jellemes férfit és mint énekest mindig nagy örömmel hallgatott.

— Mit busul barátom? szólitá meg.

— Nem segithet rajtam — lőn a szomoru válasz.

— Hát ha . . .

— Oh! dehogy, látja barátom, összevergődtünk nehányan, ha csak Kecskemétig eltudnánk jutni, majd csak tovább mozognánk onnan, de sehol nem tudok utiköltséget teremteni.

— Csak az a baj; ha segithet ez vala-

mit, fogadja barátom. Ha jól emlékezem 60 frttal kinálta meg.

— Nem tréfál ? !

— Senki bajából nem szoktam tréfát üzni!

Udvarhelyi irást akart a pénzről adni.

— Hagyja azt a papirt és tentát, az Ur szava többet ér nekem minden papirnál. Ha megakarja adni, irott kötelezés nélkül is megteheti.

És Udvarhelyi Miklós kecskeméti bevételeiből hün megküldé mint azt, Egresi Gábor 1860-ban a Magyar szinházi lapban a még ekkor élő Udvarhelyi elbeszélése után közlé is ezen kis eseményt. Nekem Gyulai Pál ur (akkor mindketten kolozsvári lakosok voltunk) át is adá olvasásra a lap azon számát.

A fentebbiek nagyrészt régen elhalt szülőim egykori emlegetései után maradt emlékezetemben, de az, (ha csaknem hihetetlennek látszik is) valóban áll, hogy a 4 éves koromban velem történtek némelyike oly benyomást tett reám, hogy az most több tizedek után is élénken él emlékezetemben ; ugyanis : még most is fáj, ha vissza gondolok rá, hogy egy piczi pelyhes csirkét szelességemben az

ajtó nyilásba szoritottam. Most is kellemetlen rá vissza gondolnom, hogy Beregszászi Pál, (kit pedig nagy koromban igen tiszteltem) a könnyen össze forrasztható pecsétviasz eltöréseért, kezecskémre vert. Soha sem felejtem el, hogy az 1812-ben nálunk lakó Márton urék Pepi leányával azon vitatkoztunk, hogy melyikünk anyja szebb; ő állitását azzal erősité, hogy hátba legyintett, én ekkor zokogva ezt feltem:

— De az enyém nagyobb!

A két anya, kik látatlanul tanui voltak e kerti vitának, jó izüen nevettek a gyermeki szeretet e sajátos nyilatkozatán. De Pepit az én nagy fájdalmamra anyja erőszakoskodásáért megbüntette s én a szegletbe állitottal együtt könyeztem. Mint a gyermek szokott.

Ezek után szólok arról, mit személyesen láttam, hallottam a régi szinészet körül.

Nem voltam még 7 éves midőn 1816 év elején Pestet már elhagyá a magyar szinészet sigy én soha sem láttam a régi szini előadásokat, de arra tisztán emlékszem, hogy néném Mária is szerepelt egyszer mint kis halász lányka, még pedig talán a „Csörgő sapká“-ban; vörös szallagos fehér kötője emlékezetes előttem.

En 1817 vagy 1818-ban voltam először anyámmal és két kisebb nővéremmel a budai várszinházban alkalmasint vándorszinészek voltak, hogy mit adtak elő és kik müködtek közre, ezzel nem tudnék beszámolni. De arra tisztán emlékezem, hogy épen szomszédunk volt az öreg Balogné (Balog István anyja-e vagy rokona) a piczi unokájával, Anikóval. S hogy ez játék közben legkisebb nővéremmel Rózával szépen össze borulva elaludtak.

— Ebből sem lesz soha szinész, szólt anyámhoz a tisztességes öreg nő, kit én már régen jól ismertem, ugyszinte a kis Anikót, kik tőlünk nem messze a Szilasy-házban a Muzeummal szemben laktak.

És lett belőle szinésznő, még pedig országhirü. Ez a kis leány lett idősb Lendvaynévá.

Apám 1819-ben meglátogatá néném et Máriát, ki már ekkor nehány hó óta deregélyesi lelkészné volt, engemet is magával vitt, innen Veszprémbe menendő, hol találkozója volt a veszprémi püspöki megye (Diocesis) térképének kimetszése ügyében; Fejérváron egy napot töltöttünk s este a szinházban voltunk. Horváth és Komlósi, kik a társulat igazgatói voltak — a darab végezte után fel-

vezettek bennünket a szinpadra. Felejthetetlen előttem máig is azon kellemetlen látvány, melyet a szinfalak hátrésze keltett bennem. Sem azelőtt, sem azóta nem láttam a szinpad megforditott részeit. Horváth apámmal magához hivott bennünket, elmondván, hogy már neje értesitve is van e látogatásról. Mentegetődzve, apámnak engedni kellett.

Horváthnét igen diszesen, de egyszerüen öltözve, jól világitott, csinos szobában kézimunkával foglalkozva találtuk, nagyon nyájasan fogadott. Alig ültünk le, egy szép nő inkább repült, mint lépett be: Komlósyné volt, kit azonnal felismertem, mivel azon öltözékben volt, melyben azon esteli szinmüben játszotta a főszerepet. („Toni“ volt a darab neve. A darabot azóta soha nem láttam, tehát csupán neve maradt meg emlékemben és az, hogy szerecsen szereplő is van a müben.)

— Akartam látni Karacs urat, mondá férjem hogy itt van — nyujtá kezét élénken a szép nő.

Nehány szóváltás után szintén eltünt.

Komlósyné, Czégényi leány volt, özvegy anyja nagyba üzte a hazai szövetü vászon kereskedést. Pesti vásárokon mindig jelen volt. Szülőim, kik mi csak kapható volt, mindent

hazai készitményt vettek s igy a vászonféléket Czegényinétól, kartont Sasinból, Puton gyárból, kékfestetett Pesten a halpiaczon akkor létező gyárból, posztót Puchovárról, Gácsról.

Semmi segédkönyvet, szándékosan nem akarván használni, (ezzel nem is rendelkezem), itt messze a fővárostól, csupán emlékezetemre támaszkodva, ugy hiszem 1819-ben a fehérvári szintársulat müködött Pesten a városi nagy szinházban. Igazgatójuk Horváth volt; több tagot ismerek közülök. Szülőimnél többször voltak látogatóba, egyszer számosan ebéden is. Ezen időben, mint Dériné is irja naplójában, a pesti magyar polgárok ha többet nem is tehettek a szinügy érdekében, legalább szivességet mutattak a szinészet ápolói iránt. Azért hiszem pedig, hogy nem későbben volt, mert ezen müködésük idejében én még nagyon gyermekszámba mentem. Én pedig már 14 éves koromban 108 cméter szálas leány voltam, olyan magas, mint most 73-ik évben. Ezen hirtelen felnyilásom miatt a jó öreg Kittel osvosunk mindig tüdő sorvadást jósolt számomra és ime még most is tanitói hangom teljes erejét és tisztaságát birom.

Egyszer ezen ebéd alatt szinészi páthosz-

szal panaszos hangon igy szólt Murányiné a tőle elég távol ülő Benkéhez: Ah! Benke! Benke! én soha nem bocsájthatom meg az urnak, hogy kihozott minket Erdélyből.

— Mit! mit, hát nem jó helyre vezettem, midőn Magyarországra vezéreltem asszonyom?!

— Épen az fáj, — lőn a válasz — hogy miért ismertetett meg a jóval, ha el kell azt ismét hagynunk.

Már ekkor lassankint azon fájdalmas eszméhez kellett az uttörőknek szokniok, hogy a magyar szinészet hajlék nélküli bujdosó sorsra jut.

Benke hivatalt keresett, Murányi sem titkolta, hogy hajlandó ismét az elhagyott megyei hivatallal váltani fel aranyos nyomorait. Család apa volt mindenik; Murányiéknak akkor 3 gyermekökre emlékezem: Antónia, Zsiga és még egy fiu, neve nem jut eszembe.

Ezen társulat tagjai közt volt még Kántorné, Nagy Pista neje, kinek, ha nem tévedek mellék neve Puba Rózsa volt. Szentpéteri, Tóth István, Balogh Isván s annak igen szép neje, de nem játszó. (Mint emlegetésből hallám a győr s komáromi tájszólásról nem tudott leszokni). A társulat tömegesen a nagy

városi szinház melletti „Magyar Király“ czimü vendéglőbe volt szállásolva, itt látogatta meg anyám Murányinét; én is vele voltam s az ekkor történt esemény tanuskodik arról, hogy még nagyon gyermekszerü lehettem. Ugyanis valami okon Murányiné és anyám egyik szomszéd szobába szállásoló szinésznéhez, talán Kántornéhez küldött ¡zenettel, én visszatértemkor a hosszu folyoson futva, szelesen benyitok egyik ajtón, Murányiék szállásának tartva azt. És ijedelmemre egy bozontos fejü fiatal férfi mordult rám (ki éppen hangosan beszélt egyedül) „Kitakarodsz!“ Bizonyosan azt hivé hirtelenébe, hogy valamelyik szinész csemete. Én sirva rebegém: „Murányiékat keresem.“ „Vagy ugy, — válaszolá nyájasan — jöjjön majd elvezetem, itt a harmadik ajtó az ő szállásuké.“

Ezen férfi Tóth István volt, az, ki 21 évre ezután Prielle müvésznőt Mármaros bérczei közül, a müvészet sziklái közé ragadá. És nem hiába, mert diadallal járá meg e rögös pályát.

Mint aztán megtudám épen szerepe tanulásába volt a jó borzas fejü müvész belehevülve, azért rivalt rám, háborgatójára.

Ezen jelenet igazolja, hogy a társaság

akkor tájba müködött Pesten, mikor én még gyermekkorban voltam.

De állitásomat az is támogatja, hogy ekkor már Kisfaludy Károly egész lelkesült erejével azon mükdött, hogy a magyar szinészet magyar terményekkel is el legyen látva, (nyilatkozatait ismételem) attól várt jó eredményt, ha a szinpadról a magyar társas élet tükröztetik vissza, ha a magyar történelmi események, jellemek villanyozzák fel a sok német izetlen bohózatok által már-már elkorcsosulni, elsatnyulni kezdő magyar izlést. Kisfaludy Károly népszerü vigjátékaival még az öreg Ferencz királyt is meghóditá, ki külön kivánatára Bécsben többször adatá a németre forditott, adoma szerint általa Gérocknak nevezett Kérőket.

Kisfaludyval apám akkor jött többször össze Petrozai Trattner János Tamásnál, ez élénk vállalkozó szellemü, a magyar irodalmat előmozditani óhajtó nyomdatulajdonosnál. János Tamás a már akkor nyugalomba vonult agg Trattner János Mátyásnak fia s utóda volt. Ezen tiszta magyar érzelmü férfi tágas nagy termében találkoztak sokszor az irodalom pesti és vidéki munkásai, valamint az irodalom barátai. Apám mint irodalom-ba-

rát, szinte ez ügy tárgyalói közé tartozott. És anyámmal (kit apám nemcsak mint nejét szeretett, hanem mint valódi barát is becsült) a vita tárgyait közölvén, mi is hallói voltunk, a Trattner ügy érdemében hozott végzéseknek.

Igy közlé egy este hazatérő anyámmal az Aurora ügy eldöltét, igy szólván: „Lelkem jó hirt hozok, végtére óhajod betelt, lesz nőknek való irodalom is (az anyám mindig ezt sürgeté) elvégeztetett s egyezség köttetett Trattnernél, hogy uj évi ajándékul évenként megjelenik egy A u r ó r a czimü zsebkönyv. Kisfaludy Károly lesz a rendezője". Ez volt a magyar nő olvasók részére az első hajnalsugár, s ezért neveztetett nehány ideálozó tervező szerint latinul A u r ó r á n a k.

Ezen Trattner-féle ügyteremben találkozott Berzsenyi Dániel egyszer véletlenül Kölcseyvel, ki mint tudatik, Berzsenyi költeményeit a „Tudományos Gyüjtemény"-ben megbirálván, az ugy is komor természetü költőt igen elkeserité. Berzsenyi lázasan kifakadt az előtte álló görnyedt termetü halvány alak ellen (Kölcsey ilyen volt, én 1826-ban láttam többször, tehát a legdelibb férfi korban, 36. évében. Nálunk ült a müvész előtt, midőn Ponori-Török József őt levételé.) A derék

Trattner mint békitő lépett közbe, végre lecsilapult a villámot szóró Berzsenyi.

Tehát mint föntebb érintém, egy erős magyar szintársulat müködött a pesti német szinházban, talán 2 vagy 3-szor hetenkint. Ekkor láttam előadva „A Tatárok Magyarországon“ Kisfaludy Károly ily czimü drámáját. Sapphot Kántorné felejthetetlen müvészi alakitásával.*) Stuart Máriában pedig Kántornétól Máriát, Erzsébetet Murányinétól. Különben mint hallám, ezen szerepeket a két müvésznő cserélve is előadták. Ezen müködők közt ugy hiszem Déryné ekkor nem volt. Már ezután, mint alább is megemlitém, ritkán telt el az év annélkül, hogy vándortársulat ne müködött volna, ha csak rövid ideig is, a fővárosban.

Minthogy a mult eseményeit és a szinészet ügyét tartalmazó keretbe az alábbi is bele illik, tehát hadd elevenitsek fel egy kis sajátságos harczot, melyet az ekkor már itt is, ott is szinmüvet irók egyike támasztott.

*) Dériné naplójában ez alakitásról elragadtatással emlékezik meg. Háromnegyed évig készülődött az alakitásra Kántorné s végül ugy kikidomboritá azt, hogy „e szerepével beutazhatta volna az egész világot“ (Lásd II. kötet 4. l.) sőt utóbb ha őt megkinálták Sapphoszerepével, nem is mert e szerepre vállalkozni. Ily hatással volt rá Kántorné ez alakitása

Egy este, 1822-ben, hazatérő apám azzal lepi meg anyámat, hogy az ő nevében szavát adta a „Tudományos Gyüjtemény“ segédszerkesztőjének Prepeliczai Somának (a főszerkesztő Thaisz András volt), hogy ezen müvet helyette megbirálja. Ezzel elébe tett egy kis kötetet, melynek tartalma két szinmü volt: az „Asszonyi praktika“ és „Katzki Pál“, Sebestyén Gábortól.

„Csak tréfál édesem! — Igy nevezte anyám apámat mindig. — „Komolyan megigértem“ — mondá mosolyogva. A szerkesztőségben voltam; szegény Prepeliczai panaszkodott, hogy minő szégyenitő kötelességeket rónak rá, mint szerkesztőre ismerősei. Sebestyén azon követeléssel küldé hozzá ezen silányságot, hogy kedvező szinben mutassa be az olvasó publikumnak sat. sut.

— Én vigasztalám, mondván, hogy te élő kritika vagy és nőknek a nyirbáló és rosszaló szerep legjobban áll.

Anyám azután irá, vagy jobban mondva a 12 éves Ferencz fivérem tolla alá mondott varrás közben egy ártatlan birálatot, mely most megszámitván betüje mennyiségét, annak egész tartalma 3390 kis betü. Prepeliczainak apám tréfából átadta az iratot, az pe-

dig komolyan azonnal beiktatta a „Tudományos Gyüjtemény“ legközelebbi füzetébe.

Sebestyén Gábor erre boszankodva irt a nő irók ellen. Ezen pedig több jeles férfiu felháborodott s kardot, azaz tollat ragadtak a nőkkel gyöngédtelenkedő Sebestyén és pártja ellen, s folyt, folyt a tollharcz megkezdve az 1822. évi „Tudományos Gyüjtemény“ 10-ik füzetében egy pár éven át. (A nők mellett harczolt többek közt a két derék gránátos százados és iró Kis Károly és Szontagh Gusztáv is).

Prepeliczay, kit azelőtt anyám személyesen nem ismert, ezután több este házunk látogatója lett. Atyám csak este (midőn a ragyogó rézen dolgát beszüntethette) szeretett látogatót fogadni, s ilyenkor rendesen egy kis sült és saját termésü szadai bor mellett tárgyaltatott az irodalom ugynevezett hajnanalodása és rendeztetett el a haza, sőt néha Európa sorsa is.

Prepeliczay ekkor látszatra mint egy 26 éves lehetett, a szebb szabásu deli férfiakhoz sorozható; dús vereses barna haja s határozott lángveres bajusza volt. Mindent élénken megtudott tárgyalni, s erre anyag mindenkor akadt az egyenlően müvelt apám és anyám

körében. A „Hasznos Mulatság“ czimü lapocskában néha rejtett szó jelent meg tőlem, Prepeliczai ezek egyikébe bele kötött s egy hozzám irt hosszu levelében tudatá velem, ha a szóba forgó müvemen nem igazitok, ő örökre kénytelen szülőim becses társaságát és házát kerülni. En nehány sor válaszomban mentegetőztem. O kis inasával intését még kétszer elküldötte, végre én átalakitám az itt következő szótalányt:

Három első betüm házadat lepi:
Két utolsó tagom siet azt pusztitni
Az egész hazánknak gyászos temetője
Hol a bús magyarnak ma is hull a könye.
(Mohács.)*)

Ő az, kit Déryné Tavaszomnak nevez. Szegény Déryné! Véleményem szerint elérhetetlen után vágyódott.

Prepeliczait, mint tudom nagyon szivesen fogadta volna vőül, mint értelmes, tanult, s tiszta jellemü embert, az öreg Trattner János Mátyás (fia Tamás, már ekkor legszebb férfi korában meghalt). Az agg férfi nagy nyomdája vezetését olyanra akarta bizni, ki egyuttal rokon is lett volna. Volt ugyan egy fia,

*) Erről bővebben irt Karacs Teréz a „Föv. Lapok.“ 1887. 105. számában „Hogyan lettem irogatónő“ czimü tárczában.

de ez a hadseregnél volt és még 2 koros hajadon leánya s igy a terv szerint a legkisebb lány leendő férjének volt szánva családi egyezkedés szerint a nyomda birtoklás. A deli Prepeliczay mint jelölt, erre figyelmeztetve lőn. Anyám eleget rajzolá elébe a vállalat tündöklő oldalait, felderitvén előtte, hogy minő jóltevőjévé lehet mint magyar nyomdatulajdonos hazájának, az irodalomnak.

— Ah! tensasszony! én ezt mind átlátom, de e sziv! ez az átalkodott csak egynél képes földi örömét föllelni.

Prepeliczay a ritka szép és müvelt Rochel kisasszonyért lángolt, és az is lett szeretett neje (ugy hiszem 1826-ik évben, miután Prónay Albert báró jószágaiban igazgatói tisztté neveztetett ki. Lakott Aradhoz közel a Maros mellett eső Szépfalván. (Déryné hibásan irja naplójában Széphalomnak.)*)

*) Lásd Déryné naplóját I. kötet 204. lapon. Itt jónak vélem e könyv nyomán felemliteni, hogy Prepeliczai eredetileg nevelő volt a Prónai családnál, s csak utóbb lett titkára, majd pedig ügyvéde ugy a Prónai, mint a Podmaniczky családnak. Pr-t Déryné nagyon szerette, miről talán leginkább az tanuskodik, a mit Naplójának II. kötet 241. lapján ir azon alkalomból, hogy ujból Pestre jött: „Mily érzés fogott el itt engem! Innen mentem el boldogan — és most Oh! ha megláthatnám azt a kedves fejét, az ezernyi ezer néptömeg közt azt az egyetlen-egyet! „Oh! ő nem él számomra többé!“ stb.

Az öreg és tudós Rochelt, akkor a pesti füvészkert főkertészét igen jól ismertem, külföldi tudós társulatoknak tagja volt, s egy szakkönyvet is irt, természetesen németül, melyhez a szükséges térképet apám készité ily czimmel: Botanisches, geographisches, ortografisches und hidrografisches Skelett vom Nordwestlichen Karpathen in Ober-Ungarn." A térkép egy példánya maig is birtokomban van.

Ezen hozzánk sokszor járó Rochelnek annyira kedvencze voltam, igen díszesen tartott kertem ápolási érdemnél fogva, hogy egy tavaszon a füvészkert egyik alkertészét küldvén hozzám, számos disznövénynyel rakatta meg kis kertemet. E kedveskedésnek én épen nem örültem, mert én ezen tudományos gazféléknél jobban szerettem nagyszerü rózsáimat, ékes s közösen bámult szegfüimet, s óriás violáimat, melyeknek illata még az utczán járókat is keritésünk hasadékához csalá.

Tehát Déryné „Tavasza" a házasság rózsalánczára hagyá magát füzni. Számitásom szerint Déryné ezen eseménykor már legalább 33 éves volt.

Itt alkalmat veszek megemliteni, hogy Déryné által a Naplóban többször emlitett

Bacsót, ki egyszer vőlegénye, majd rosz szelleme volt, jól ismertem, járt szülőimhez is, azon időben, midőn Debreczent elhagyá, tehát 1826—1827 évben. Itéletem szerint igen ellenszenves alaku és modoru ember volt, igen hosszu arczát egy csudás hosszu áll végzé be, az akkori divát szerint borotvált lévén, teljes formátlanságában látható vala. Szülőim nagy fecsegőnek tartották.

Bacsóról ennyit azért láttam szükségesnek feljegyezni, mivel a jó, kedves, de emberismerettel épen nem biró Déryné méltónak tartá iratában megemliteni.*)

*) Az érdeklődőknek szükségesnek tartom itt felemliteni, hogy Dérynének Bacsóval való találkozását Naplójának I. kötetében a 152. lapon irja le.

III.

Kántorné. — Hazafias törekvések. — Hagn Sarolta. — Weselényi Miklós és az ifjuság. — Kovács Pál első sikerei. — Székely Zsuzsi.

Midőn Kilényi társulata 1827-ben a városi szinházban tartott előadásokat, örvendő szivvel törekedett Pest megye lakósága a szinházba, de a nem magyar nyelvüek is elragadtatással beszéltek a magyar müvészekről. Zajos taps volt hallható a nagy s mindig rosszul világitott homályos nézőtéren (alig lehetett a szinlapot elolvasni). A közönség kedvencze az énekes müvekben természetesen Déryné, Szerdahelyi, s Udvarhelyi Miklós voltak.

Déryné nem volt szépség, de gyönyörü szemei mindig üdeséget kölcsönöztek arczának s könnyed tagmozdulatai még később is ifjunak tüntették fel.

Kántorné volt a társulat drámai előadói-

nak csillaga. Azon nem erőltetett méltóság, melylyel ő képes volt alakitani ifjut, vént nőt, elragadott. Kitünően érté szerepeihez az öltözék választását, de azt is érté, hogy a néző sohasem Kántornét látta maga előtt, hanem a szerep valódi személyét. Taglejtés, kar- és kézmozdulatok, hangbordozás, s gyönyörü nyakának kellő tartása által varázslá el az őt bámulót.

Egy koros férfi (Bugát Pál orvos, ki a boneztant pedig jól érté) igy itélt egykor a már 40 éven tul lévő müvésznőről: „Kántorné hangja, a legszebb zenéhez hasonló, tagjainak hordozása pedig valódi élőbeszéd.“ Ő sem birt bájos külsővel és a szinpadon mégis büvölni tudott. Inkább tömött, mint karcsu termete volt, de karja szoborszerüen formázott, s kezei igen beszédes kecses alakuak. Ő nem csak szerepét, nemcsak a darabot tanulmányozá, hanem azon kort is, mely ben a darab játszik, sőt ha szerét tehette, ha történelmi személyt alakitott, annak valódi jelleméről is igyekezett tudomást szerezni. (Apám Kántornéról már 14 éves korában megjósolá, hogy egykor nagy müvésznő lesz.)

Különben midőn Budán 1835-ik évben

okt. 10-én jutalom játékául (a régi kor terméke iránti tiszteletből) Dugonits müvéből Endrődy által szinpadra alkalmazott „Arany pereczek“ czimü darabot választá, a 40 évet meghaladott müvésznőről az itt következő vers szóratott szét :

Te Thaliának kentje szárnyat adsz,
S varázs körödben nem tagadhatom,
Hogy égi szikra lelkesit belül ;
Midőn szeretsz te, lángra gyul szived:
Egész világot csókolnám, ölelném;
Ha sirsz, ha szenvedsz, minden cselszövőt
Halálra rágnék, téged menteni :
Midőn a honi hősnőt képezed
A mult időkből, oh a boldogokból!
Egy bánatos köny futja arczomat;
S midőn a vétek álarczát veszed fel
Indulatokban tengerként dühöngő,
Szorult kebellel. mint egy Raphael —
Akkor kiáltom: szép, de szörnyü szép !

Valóban, ki Kántornét valaha müködni látta, igy gondolkozott tehetségéről prózában, is.

Én róla az akkor európai hirü általam Bécsben sokszor látott Schröderhez, a pesti szinházban müködő s akkor bámult dráma müvésznőhöz Denihez mérve, szólok, s nem mint lelkesüléstől elragadt fiatal leány.

Déryné Kántornét annyira bámulá, hogy egy napon, 1834-ben, levél által kéré fel a budai szinigazgatót, hogy halaszsza másnapra

Schiller „Armány és szerelem“ czimü darabjának előadását, mivel ő óhajtja látni Kántornét a Lady szerepében.

Az 1825-ki pozsonyi országgyülés idejében és az ezt követő években minden tekintetben élénk mozgalmak sokféleségének leheténk tanui mi, Pest lakósai. A magyar ifjuság nem ritkán féket szaggatva igyekezett megmutatni, hogy Pest nem Bécs filiája, hanem a magyar haza fővárosa, s hogy ott a magyar az ur. A „Hét választó“ termében rendezett bál nem egyszer osztatott fel a csapatosan megjelenő, ugynevezett jurátusok által, kik jó fennhangon a német jámbor zenészekre kiáltottak : Magyart ! Csárdást ! A bálrendezők óvást tettek, a hatalmaskodó ifjak követelőztek, a szelid németleányok és mamájok az öltözőbe sietve haza futottak ; ter mészetesen a fővárost hatalmukkal fogva tartó idegenek is jónak látták kitérni.

Azon ifjak vezérei közül nehány szinte mint én, még él, tehát nem volna itt helyén nevüket elősorolni, különben a forradalom zajos napjaiban is komolyan szerepelt közülök több.

Igy hatalmaskodott a szinügy mellett is a kiben csak egy csepp magyar vér volt. S

a hol csak alkalom nyilt rá, szóval stettel tért foglaltak a szinészet pályán küzdők részére. Fájdalom, az elökelőség jobbára lenézőleg beszélt még ekkor is azokról, kik magyar szinmüvészetről, szinmüvészekről, állandó szinházról mertek álmodni.

„A magyar nem szinésznek való!“ kiáltá az egyik.

„Hol teremtünk szinmüirókat?“ sóhajtá a másik hitetlen. „Allandó szinház!? A pár hóig itt müködők kisterme sem telik meg.“ Veté közbe egy harmadik.

Mindezek daczára, mint fönnebb irám e század első negyedének lefolyta után, mindig többször jelentek meg a mi és hasonlóan érzők nagy örömére Pesten szinészek. 1827-ben a német szinházban Kilényi által oda vezetett „Kassai dal- és dráma társulat“ hóditá egyremásra a magyar és német ajku közönséget. De azért mint Déryné jeles naplójában is feljegyzé, tovább kellett vándoroiniok és társainak nagyrésze a nyomorral küzdött. Igen, öket pályájukon a lelkesedés vezérlé.

Sajnos eset, de mégis feljegyzem. Déryné Pesten létök ezen szakában egy ezüst koszorut is kapott, melyet ő naplójában meg sem emlit s midőn egy látogatása alkalmával anyám

kérdé tőle, mit tett ezen szép ajándékkal, fájdalmas mosolylyal mondá.

— A zálogházba kelle őrizet alá adnom.

— Ugyan! Ugyan! szóla anyám.

— Nagy szükség kényszerite, de csak keveset kértem rá, hogy könnyen kiválthassam.*)

Ekkor láttam többször dalmü és dráma előadásokat. „Büvös vadász"-ban Szerdahelyit bámultam és azon csodálkoztam, hogy a kitünő Szentpéteri, a pompás dráma müvész játszá benne Sámuelt. Megütközésemre azt jegyzé meg anyám, hogy a vándor társulat tagjai kénytelenek ily nem szerepükhöz tartozókat is elvállalni.

Ezen időszakban történt, hogy midőn Dérynét egy éneke után zajosan kitapsolták — a harmadik emeleti karzatról (a német szinháznak négy emelete volt) sivitó füty hasitá a levegőt. Nagy lett a háborodás; a közönség, különösen a heves ifjuság a hang felé rohant; a szerencsétlent, ki szökni akart elfogták, kitaszigálták az emeletről s véres rongyokba szakadt ruhába hurczolták a városház

*) Lásd Dériné Naplója II. 248 l. Mint ott irja, megesett, hogy száz forintos tárgyakat husz forintért tett zálogba, hogy annak idején könnyebben kiválthassa. De többé ki nem váltotta; nem jött „el annak ideje."

felé. A mentegetődző tudatá, hogy ő nemes ember, tehát a megyei hatóság elé tartozik. B . . . . . y a neve. A név ismert volt.

Törvényes vallatáskor kutyaját állitá bünösnek, mondván, hogy az vonyitott sat.

Azon időben ezen füty mindenként volt tárgyalva s a fiatal embert felbéreltnek hitték. A magyar szinészet ügyének azonban inkább használt, mint ártott.

A szerencsétlen füttyösre ezen vizsgálat alkalmával egy sokkal terhesebb bün világosodott. Sikkasztás, mely miatt hivatalát veszté és jómódu özvegy anyjának több ezret kellett helyette kifizetni.

Ezen izgalmas évben (talán 1828-ban volt) a magyar társulat elvonulta után vendég szerepelt a német szinházban Münchenből Hagn Charlotta fiatal s nagyon kaczér leány. Sok bámulója volt, ifja, örege kábult utána. Nem annyira müvészetét, mint fiatalságát bámulták. Nem egyszer voltam tanuj-i, ha gyalog indult sétára, bámulóiból tolongás támadt, az igaz az ujongó utczagyerekek is szaporitották e sereget.

Ama mozgalmas évek egyik kimagasló kortes vezére, az országhirü, óriás bajuszu s félmértföldet átdörgő hangu Both Pali (az

akkori Mokány Berczi) Hagnt tündérnek nevezé. (A Rédey grófi család ugyanis, kinél Both mint házi fiskális élt, szinte a „Magyar Király“ szállodában lakott, hol Hagn is szállásolt, tehát Both Pali urnak volt alkalama, az igen karcsu hölgyecskét közelről láthatni.)

E nő-különössége, vagy tán kaczérsága: jellemzésére feljegyzek ide egy esetet, mely mutatja, hogy a régmultban is ugy volt, mint most. Hagn tiszteletére nagy ebéd adatott Bánfy Pálnál, arisztokraták voltak a meghivottak.

A báró személyesen gondozta az ebéd rendjét. Fáradhatlanul utasitá a szakácsot és az asztal-teritőket. A báróné (szül.. Borbély s a nádorné udvarhölgye) — e hü-hót nem helyeslé, de türnie kellett. (Szemtanuk voltunk Karacs leányok, a kandiság minket is odacsábitott.) Bánfyék Popa Costa házban (akkor Szél, most Nádor utczában) laktak, s mi a háziasszonyt ösmervén, mint látogatók élvezhettük a látványt. Negyed-negyed után telt, a vendégsereg már megérkezett, a fő személy egyre késett; inas menesztetett hozzá. O teljes pongyolában volt, s azt izené, hogy megfelejtkezett a meghivásról. A vendégek ifjabb-

jai még azzal is boszanták Bánfyt, hogy ebéd előtt eltávoztak, mentvék magukat, hogy ők egyedül Hagnért engedtek a meghivásnak. Hihetetlennek látszó, de tény. A komoly báróné és a velük lakó mama eléggé megbotránkoztak.

Sok különféle beszéddel igyekeztek azon időben Hagn iránt a nagyközönségben érdeket kelteni. Mondatott, hogy egy bajor királyi herczeg kegyeltje lévén, el kellett Bajorhont hagynia. Továbbá, hogy az akkori bajor királynak, Lajosnak nővére, a mi uralkodónk nejének, Karolina különös ajánlata tevé őt a pesti főrendüek közt oly kapossá, s hogy ő felsége csupán azért vevé pártolásába, hogy a lángoló bajor rokon herczegecskétől távol tartsa. Es még azon hir is keringett, miszerint ezen szárnyatlan angyalt a bécsi ududvari ármány azért röpité a magyar hon fővárosába, hogy a bibliai Delila szerint nyirja meg azokat a magyar szinészetért rajongó magyar Samsonokat. Ha ez valóban titkos czél volt, ez sem sikerült.

Hagn előadásai a német szinház direktorának jól jövedelmeztek, a főrendüek tüntetésszerüen szorgalmasan jártak a szinházba, s e németizálás (mint azt akkor nevezték) az ifju-

ságot bosszantá, de a miatt meg hangosan zugolódtak, hogy az általánosan ünnepelt Wesselényi Miklós báró mintha csak ellenük tüntetni akarna: naponta nyitott kocsin röpité a városban a bajor tündért, négy lovát saját maga hajtván.

Ez több volt, mint a pezsgő vérü ifjuság elbirta volna, azon ifjuság, ki akkor Weselényit bálványozta. Csak alkalomra vártak. S a visszatorlás percze meg is érkezett.

Ugy hiszem a nőegylet részére jótékony zeneelőadás volt „Hét választó“ czimü tánczteremben. Hagn is mint müködő megérkezett a 4 fogatoson, bárói kocsijával.

Wesselényi leemelvén a müvésznőt, karján vezeté a lépcsőzet felé. Ekkor a már csapatba álló fiatalság közül egy neki rohant a vendéglő csöngetyüjének s azt zajosan rángatá.

— Mi ez! mordult rájok a báró.

— Tisztelgés a magyar Herkulesnek, ki az idegen fonal gombolyitására szegődött! kiáltá a merész.

— Ez sértés!

— Készen vagyunk! kiálták többen.

Mint az ezt követő napon susogták, Wesselényi egy ifjuval vitőrrel az akkori vivómester, Fridrichnek termében vivott, de nem ha-

lál, hanem csak mérközés volt a czél. A vivásban utolérhetetlen Wesselényi legyőzöttnek vallván magát, kezet szoritott legyőzőjével.

Hagn ellen nem csak az ifjuság nyilatkozott, hanem a Nádorné Dorothea ő fensége is, a nőegylet védelnöknője, melynek javára történt az előadás. Kitüzte a szavalandó költeményt s Hagn ezt mellőzve, ily czimü műt szavalt: Die Kindes-Mörderin. Ő fensége e miatt rosszulását nyilvánitá.

Ezt, mint mondám, hallomásból tudom.

Hagnnak ezen esemény után midőn föllépett egy hagyma koszorut vetettek a karzatról. Ezután jónak látta távozni Pestről.

Eltünte után még egy darabig volt okuk a jó Pestieknek őt miért emlegetni, ugyanis valamely élczes ember jónak látta illustrálni a fiatal szinésznő bucsuját. A zenemü kirakatában távozta után „Hagn-Gallop“ czimü zeneszerzemény vala látható. A czimlap felső részén fellegek között Hagn jól talált arczképe, a fellegekből két oldalról számtalan horog csüggött hosszabb és rövidebb zsinegen, s a lap két alsó részén jól talált nehány aristokrata nyujtózik a horgok (Hacken) után. A középen egy 4 lovas nyitott hintó, Hagn bent ül Wesselényivel, ki a lovakat hajtja; a szin-

ház igazgató Grimm a bakon áll, bus arczát félkézzel fedve, egy felforditott üres láda hátán ezen felirattal: Cassa.

A magyar szinészetből egy töredék visszamaradva, müködtek 1827-ben a budai szinpadon, a közönség nagy részint Pestről telt ki. Mi, három Karacs leány, mikor csak telt erszényünkből, ellátogattunk Budára. Ily élvezetéink megszerzésére saját erszénynyel rendelkeztünk, mert az apám készitette több könyvárustól vállalt térképek, természetrajzi alakok szorgalmas szinezői és fizetett munkások voltunk. Anyánk testessége miatt már ekkor nem tett hosszu utakat ezért apánk rendesen a budai hidfőig jött elénk ha szinházba mentünk. Zsuzsanna, Fáy András neveltje (később neje) mindig társunk volt. Sokszor Fáy András is kiséretünkhöz csatlakozva, együtt ballagtunk fel Budavárba. Ez időben adták elő a budai szinpadon Fáy András „Két Bátori“ czimü szinmüvét, Gálfinét Kántoriné, Máriat Paliné (igen gyenge müködő). A jóst Udvarhelyi játszotta, a többi müködő Celesztin Pali, Szilágyi sat. közt oszlott meg.

1827. november végén lett nálunk bemutatva Kovács Pál, a szép pályát megfutott

még élő jeles férfiu.*) Akkor még csak 19 éves ifju 1-ső éves orvostani hallgató volt, fivéremnek, Ferencznek barátja. Szülőim által mint nemes jellem becsültetett. Ferencz estéjén deczember 3-án apám s fivérem köszöntői közt volt, a mostani derék polgármester Gerlóczy atyjával, kinek szülői házában lakott, és még számos barátja az ifju Karacs Ferencznek, kik nagy részint zeneértők lévén, (Kovács több hangszeren kitünően, de rendesen gordonkát játszott) tánczosok és zenészek szerepét vitték felváltva.

Az ifju költő két kis szindarabbal lepett meg minket. Az egyiket Éva napjára irta, anyámnak tiszteletére. Czime „Karácsony éjjele“ névnapi tréfa 1 felvonásban. A másiké a „Félénk szerelmes“, vigjáték 1 felvonásban, uj esztendei ajándékul.

Ezen kitérésem csak azért történt, hogy elmondhassam, miszerint a még 21 évet be sem töltött ifju ezen munkája volt talán az első, mely önállólag világot látott. Zsebkönyvekben már előbb is olvastam müveit, az ifju szerző iránti kedveskedésből.

Atyám ezen vigjátékot kinyomatá Bu-

*) Meghalt 1886-ban.

dán. A magyar királyi nyomda betüivel, 1828 elején. Egy példány most is meg van.*)

Atyám különös kivánatára be is kellett e darabot tanulni. A főszereplő mindkét darabban maga a szerző volt, s mi Karacs leányok is müködtünk benne. 1828-ik év február havának egyik estéjén volt az előadás. Anyám, mint ki a nagy kiadásokra nem volt hajlandó, eleget zugolódott, de atyám végre elhiteté, hogy már egyszer hadd mulassanak a gyerekek is. Több hirneves néző volt jelen: Vitkovits, Fáy, Sztrokay neje, két leányával, Bajza, Vörösmarty s a Pesten telelő szinészek közül többen, de hogy kik, nem

*) Erről bővebben irt Karacs Teréz a „Főv Lap." 1886. 246. számában. — Kiegészitésül a fennt mondottaknak kapóra jött a „Fővárosi Lapok" 1887. 330. számában dr. Kovács Pál egy kiadatlan életrajzi vázlata, melyben maga is felemliti, hogy 1827. év végén lett bevezetve Karacsékhoz. Sőt le is irja első találkozását Karacs Terézzel. Ekkor jelentek első nyomatott munkái, az esztergomi Szeder Fábián szerkesztette: „Urániában." Karacs Teréz — kit Kovács Pál már akkor szellemes hölgynek tartott — az ott megjelent regét s vigjátékot, nem tudva hogy a müvek szerzője jelen van, ugyancsak megdicsérte. Természetesen, szinte megdöbbenve mutattam be aztan magamat — irja Kovács Pál — a derék hölgynek, s ez idő óta tisztelt családjánál (atyja Karacs Ferencz hires rézmetsző, anyja Takács Eva. igen ismert irónő) mindig szivesen látott vendég valék."

tudnám mind felsorolni, csak Udvarhelyire emlékem.

Az előadás végeztével, annak rendje, módja szerint meg is dicsértetett az iró és a müködők is. Udvarhelyi tréfásan engem biztatott is a szinipályára. „Ez volt első és utolsó szereplésem, — felelém szinte tréfásan, — bennem soha sem volt alakoskodó tehetség, a szinészetet csak bámulni szeretem.“

Az asztalok általunk nagy gyorsan rendezve lőnek. Ekkor Vitkovits és Fáy karon öltve behozák anyámat s bemutatták, mint azon nap ünnepeltjét. Anyám maga is csak ekkor tudta meg, hogy apám és szövetségesei a mindig vidám Fáy és Vitkovits ezüst menyegzője napjára rendezték titokban ezen kis vigalmat.

Az 1828. éven át majd mindig voltak müködő szinészek a fővárosban; mintegy a levegőben érezték ezon pályának fáradhatlan előharczosai, hogy közeledik számukra a régen óhajtott mosolygó virradat.

Ugyanezév őszi hónapjaiban már erősültebb társulat játszott a Teréz városi Fekete sas-utczában (most Holló-utcza) Celestin volt a társulat igazgatója. Tagjai közül a következőkre emlékszem: Udvarhelyi, Székely, Somogyi, Hubay,

Székely Zsuzsika, Szilágyi Mihály, Párthényi; a sugó Gilyen volt, kiről Déryné naplójában is említést tesz*), és még többen. Gilyen a sugó azért emlékezetes előttem, mivel feltünően magasra domborodott mellel birt.

Látható pedig azért volt, mivel előadás előtt a szinterem mellett elterülő árnyékos kertben szokott a nézőközönség sétálni, olykor az ott üldögélő Gilyen sajátos alakját is láthattuk. Párthényi müködött is, ő volt a szinlaposztó és kellékszerző. Egy napon a szinlap átnyujtása közben azon kérelmet intézte hozzám, hogy biztositék letétele mellett en gedjem át egy estére azon fehér köntösömet, mely vasárnap este a szinházban létemkor volt rajtam. Elmondá, hogy azon köntös az egész társulat nőszemélyzete által megbámultatott, s azt leakarnák szabni sat. En biztositék nélkül átengedém s megtudván, hogy a legközelebb adandó „Saseni Julius"-ba akar hasonlót felölteni Székely Zsuzsi. (Székely Zsuzsi Visky hivatalnok neje lett s a véletlen ugy akarta, hogy ezen müködése után 32 esztendőre leánya, Róza a vezetésem alatt

*) Lásd, „A sugó, mint spion" czimü fejezet részletet Déryné Naplójában II. kötet 104. l.

álló nagyon népes leányiskolában az alsóbb osztályban kézimunka tanitónő lett.) Felhatalmaztam a becsületes Pártényit a kellékest, hogy használja az ifju müvésznő ezen szerepben az én öltözékemet, hamár őket any nyira elbájolta. Ez öltözék volt az akkori 1828. görög szabadságharcz által divatba jött régi görög nő öltözékek utánzata; dus redőzettel ellátott fehér lenge, sajátkezüleg himzett patyolatból állott. És a csinos müvésznő lenge köntöse s a derekát övedző széles, lebegő zöld szallag nagyban müködött. Ezen szalagnak nagy szerepe volt, mivel Saseni Julius ezt a levegőbe lengetve, végig-végig ábrándozta a fekete sas utczai kis szinpadot. A szalaggal őrjöngő főszereplő Hubai volt, a közönség kedvencze.

Ezenkori szinházlátogatás alkalmával ismerkedtünk meg kölcsönös bemutatás által a régebben szintén müködő Czagányinéval; ő is szorgalmas szinházjáró volt kedves modoru leányával és ezen ismeretség folytán olykor megis látogattuk őket. A Sip-utczán a kerepesi uttól számitva jobbról 3-ik volt a Czagányi-ház; szép emeletes épület. 1848-ban láttam utoljára Czagányinét, mikor legalább is 54 éves volt, alig látszott 40 évünek; régi

szokásaként fekete fürtei s telt barna bőre után itélve, mert 1810-ben már férjnél volt, csinos két leányán kivül még 2 fia is volt, kikkel mint egyik lakója mondá, folyton pörölt a mindig lobogó vérü mama, de volt is oka rá.

IV.

Benke József és leánya Juczi (Jókainé). — Kántorné megérkezése Pestre 1833-ban. — A magyar előadások és pártolói. — A „kritikusok." — Kántorné és a nemzeti szinház. — Fáy András és Döbrentei Gábor mint igazgatók. — Adatok Benke József életéhez.

Benke József egykor Erdélyből azon szinészi társulatot vezeté ki, melyiknek a bájos Murányiné s annak deli, de nem nagy müvész férje is tagja volt. Az 1815-ki pesti szétosztás után már csak nehány évig müködött mint szinész. Azután pedig mint tudva van a miskolczi kath. fiiuiskolában vállalt tanitóságot. Kedves, jó szorgalmas felesége segedelmével csakhamar ház és szőllő birtokos lett. Többször felrándult Pestre, mindenkor meglátogatta szülőimet. 1829 nyarán gyönyörü, serdülő leányát Juczit is magával hozta. Maga Benke a Rudas-fürdő közelébe

szállt meg, mondván, türdőt akar használni és némi ügyeit végezni, azért Juczit köztünk hagyta vendégül s mi igen szivesen láttuk az eleven leánykát.

Benke még akkor is elragadtatással beszélt a szinészi csillogó pályáról s reménylé, hogy közeledik az idő, midőn Pesten is állandó szinház nyilik meg, s közlé szüleimmel, hogy leányát is azon czélból hozta fel Pestre, hogy ha lehet, valamelyik előkelő pesti német szinősznőnél elhelyezze s neki alkalmat szerezzen, magát már előre képezni, hogy egykor, mint már kész müvésznő léphessen fel a magyar szinpadon.

Szülőim ezen tervet nem tarták helyesnek, sem czélszerünek. Német szinpadon magyar müvésznőt képezni.

— No, no, védekezék az öreg ur; ha Schönbach, Engelhardt, Lefebre idegen nevükből derék magyar müvésznők lettek, az én leányom sem változik németté. (Ungár Anna (Székelyné), Engelhardt (Kántorné), Schönbach (Déryné), Lefebre (Murányiné) voltak.)

Mi nővérek is megforgattuk szegény Juczit, élczelve a leendő német szinésznő felett. Es ő jóizü kaczagás közt megfogadta, hogy csak magyar marad örökre. És fogadását fé-

nyesen be is váltá. Benke felhagyva akkor tervével, visszavitte Miskolczra leányát.

Egy napon 1833-ban nyáron, egy budai ismerősünket meglátogatandók, mi három nővérek a budai Duna parton haladtunk a hajó hidtól fel a Viziváros felé. Szokatlan látvány megállásra ösztönzött. Ugyanis egy evezős födeles hajóból, meglepetésünkre egy csapat uriasan öltözött nő és férfi szállott a partra.

— Fiuk! — szóla egyszerre vissza fordulva a partra érő nő, — reményljetek, mienk a győzelem, lesz állandó szinház!

A nőben a derék Kántornét ismertük fel. Hozzá siettünk, melegen üdvözöltük. Ő lelkesedve, szorongatva nyujtott kezet, ismét igy szónokolt:

— Ime látjátok ezen fiatal magyar leányokat! A velük való találkozás számunkra kedvező jóslat. Karacsék leányai ők. A Karacs pár már e század kezdete óta jár a szinházba; biztató jelül küldte az ég őket elébünk.

Ezen utczai előadás különös hajlongásokkal végződött.

Kántorné dunaparti jósérzete betelt. Ezen társulat, mely akkor teher szállitó hajón Váczról érkezett, megkezdé a budai várszinházban az előadásokat.

Ezt követő napokon általános lőn a fővárosban a hir, s az örömriadalom, hogy ismét és talán állandóan lesznek magyar szini előadások.

És lettek.

Nagyban előmozditá a merész vállalkozó szintársulat ügyét az, hogy az ősz Zichy gróf személyesen is buzditá a hivatalnokokat a szinházba járásra. Az ilyen merénylet a század elején Bécsben rosszaltatott. Ha az elnök a német szinház látogatója volt, az alárendelt is tanácsosnak tartá annak példáját követni. Az ősz Zichy gróf pedig bájos nejével, született Seiler Creszcencia grófnővel, (később gróf Széchenyi Istvánné) minden előadáson ott ült a nézőtér jobb oldali első páholyban.

Az akkori állapotok jellemzéseül a következőket is felemlitem.

Eltelve az élvezettől haladtunk lefelé az előadás után Budavárból, s mi elragadtatva dicsértük a jó előadást. Az utánunk haladók ismerőseink egyike vállamat érintve figyelmeztetett: „Csendesen a nyilatkozatokkal! A Karacs leányok talán csak nem elégszenek meg ily silánysággal? Még Fáncsi is mer a szinpadra lépni! sat.“

Igy birálgatott akkor a rosszakarat meg

a tehetség felett is. Pedig tudjuk, hogy Fáncsi kitünő tagja lett a szinpadnak; mint müködő s mint képező szinész disze volt pályájának.

— Én nem birálni, gyönyörködni akarok, felelém konokul a szőrszálhásogató tekintélynek s kritikusnak.

Más alkalommal pedig a következő történt. A földszinen egy egész sort képeztünk, mi, 3 nővér, egy pár barátnő, fivérem és jól emlékezem Jelenfi Károly, később szatmári orvos. „Orleansi szüz"-et játszá Kántorné. Mi a boldog fiatalság szokása szerint áhitattal élveztünk.

De mögöttünk jónak látta egy ifju hangosan nyilvánitani epés kritikáját s otrombán dorongolá a magyar szinészetet és müködőket.

Jelenfi Károly egy már is tekintélyes termetü ifju, hallván, hogy a felvonás végezte után is folytatja mérges jegyzeteit a szomszéd, visszafordulva igy szólt:

— Uram! Ne hangoztassa itt véleményét, adja el inkább valamely Deutsche Zeitungba.

— Ez sértés! — szól amaz.

— Kész vagyok a legöregebb ágyutól a legvékonyabb anglikus tüig.

Ilyen bohó jelenetek tánczolnak még most is el emlékeimben.

Ezen tudtunkra sokszor megujuló szivtelen gáncsoskodások gyenge itéletü szinházlátogatót megtántoritottak buzgóságukban, de ilyes lanyhaság azt szülé, hogy a pártoló tábor annál jobban összetartá magát. Hiszen a jobb érzelmüek, nem mindig az előedás tökéletességét tapsolták, hanem mint a néger éhező kéjjel élvezé a falatokat ha jó, ha rosz volt az. Ugy a jövő nemzedék is jóakarólag támogatá az emelkedni kezdő szinügyet.

Tudtuk mi már ekkor: türelem rózsát terem.

A budai szinházban a 30-as években müködő személyzet bőven meggyőzé végtére az illetékeseket, hogy érdemes értök egy biztos hajlékot emelni. Mint tudatik, a fáradhatatlan, vasbuzgalmu Földváry Gábor Pestmegye akkori alispánja s a vele kezet fogó megyei, sőt országos értelmiség, csakhamar a sok összegyült fillérből egy szinházacskát emeltetett, a kerepesi-uton.

Azon hely, hol most a nemzeti szinház áll, tüzelőfa lerakó helye volt, a mint tuda-

tik Grassalkovich birá a telket. Egy napon, midőn a telekről az ölfa már elhordatott s a telek az uj birtokos gondjába került, a nagy kapu tárva állt. En hazafelé haladva a városból, utolértem a Hatvani-utczán Kántornét, vele volt nehány szinész, köztük szülőim régi ismerőse Udvarhelyi a többieket, mint müködőket csak a szinpadról ismertem.

Kántorné üdvözölve, tudatá velem, hogy az egész társaság a leendő magyar szinház telket megnézni jött át Budáról. Csakhamar eljutottunk a tárt kapuju telekre ; Kántorné hivására én is bementem. Midőn a teleknek már mintegy közepére értünk, Kántorné a burjánnal lepett terület egy halmára állva igy szólt : Ah ! nemzetem ! nemzetem — szokott felkiáltása — tehát megérhetém, hogy hajlékot épitesz a szinmüvészetnek ! Nézzenek ide — kiséretéhez fordulva igy szólt — im itt fogok egy pár év mulva állni és szólni az imádott magyarokhoz mint Saphphó, Machbeth, Erzsébet királyné sat. Itt fogok élni, müködni és itt meghalni. Lelkesült fél páthos, fél humorral igy szavalt ő, és társai tapsoltak neki, a begyült bámulók megéljenezték és hittük, hogy jóslata betelik ; de fájdalom nem ugy történt !

Noha a szinház megnyitása után még 20 évig élt, a nemzeti szinpadon soha sem lépett fel. Cselvetés, félreértés, vagy alázatoskodáshoz hajlani soha sem értő bükszkeség, tartá-e távol a derék nőt a szinmüvészet ezen állandó hajlékától, azt máig is lepel fedi. Sokan sajnálták a müvész társai közt kimagasló szinésznő elmaradását, de ő azért nem lőn szerződtetve és a tragédia, a dráma előadásain mégis sokáig érezhető volt távolmaradása. Mert a fiatal Laborfalviról Döbrenteitől hallottuk Széchenyi ezen itéletét: Laborfalvi alakja és hangja miatt nem szende szerepre való, drámára pedig még fiatal.

Kántorné rögtönzött hatalmas első és utolsó szereplését bevégezvén, mi őt és kiséretét az oda közel eső házunkhoz pihenőre meghivtuk. A meghivás elfogadtatott.

Szülőim a szokott szivességgel fogadták a látogatókat. Beléptünkor az örök ifju Szerdahelyi József, kit még eddig csak a szinpadról ismertünk, nyájasan kezet nyujtva igy szólt:

— Im kedves Karacs barátom bemutatom ezen nagyra menendő ifju müvészeket u. m. Kántorné, Kovácsné, Udvarhelyi és N. N. egykor mind ragyogó csillaga leend a magyar szinészetnek.

Apám a tréfát megérté és szivesen hivá szobájába egy pohár borra a férfi müvészeket. (Apám nem volt borivó, de jól kezelt bora mindig jól kelt el és szeretett vele kinálkozni.)

Voltak már magyar szini előadások és hogy kellő tekintélylyel birjon, Döbrentei Gábor és Fáy András állott az élire. Szorgalmaskodott is mindkét ezen szakban értelmes és buzgó férfiu. Mindkettő járatos volt hozzánk, tehát többször hallám igen különbözö véleményöket, mindenik jót akart, de most vissza gondolva tervökre, talán mindkettőé kivihetetlen vala.

Döbrentey nem ritkán magához rendelé különösen a még képezhetőbb fiatal szinésznőket és szinészeket ezen nemes buzgalmát sokan félre magyarázák, pedig bizony még az akkori müködőkön sok igazitni, simitani való volt.*)

*) Nem találom itt érdektelennek Karacs Teréznek a számomra irt „Döbrentei — visszaemlékezése"-ből a következőket felemliteni. „Midőn 1833-ban a magyar szinészet Budán megalapult, Döbrentei és Fay András lettek igazgatókul kinevezve. Fáy Pesten a Kalap-utczában. Döbrentey Budán a hajóhid közelében lakott, a nádori (most királyi) palota aljában, szemben a Dunával. Ellentétes véleményük volt a magyar szinészet felvirágoztatása ügyében. Fáy nem egyszer hangoztatá szülőim előtt, hogy nagyon kivánatos volna, ha a magyar szinésznőcskék egy kissé hajlékonyabbak leené-

Benke József a fővárosi magyar szinészet alakulását meghallotta, felsietett Budára s ismét felhozá egyetlen, szépségtől tündöklő Juczi leányát, hogy szinésznő legyen, s jóllehet ezen időben valóban rá illett a magyar szinészekre ezen czim: Thália áldozó papjai és papnői, Benke még sem tartotta elégnek, hogy a Laborfalvi Róza név alatt naponta haladó leánya szolgálá vajmi piczi jutalmazásért a müvészet ügyét, hanem még maga is lemondva jó hivataláról, házát, szöllejét eladva, jó nejének esengései daczára feljött Budára és a szinház pénztárnokává lett, az azt pártfogó megyénél minden vagyonát kezességül lekötve.

---

nek a grófocskák és uracskák irányában. (Fáy nagyon szerette az „acs, ecs" kicsinyitő képzőket használni.) Igy majd a magyar szinészet jobban lenne a gazdagok által támogatva s ha az előkelők a magyar előadásokat látogatnák, a nép is követné azt stb.

Anyám megjegyzé, hogy igy nem a szinügy, csupán az egyes szép szinésznők lennének támogatva.

Döbrentei ellenben annyira örködött a szinészek és szinésznők viselkedése felett, hogy rendelete folytán, ha a fiatal hajadon szinésznő valahová ebédre vagy vacsorára hivatott, egyik korosabb szinésznek kötelessége volt azt, vagy azokat mint őrgavallér kisérni. Ezen tiszt rendesen Tóth István nevü szinészt illette.

Döbrentei táncoltató szeszélyét én azon időben egészen más alakban hallám, mint az most elferditve iratik. Ugyanis:

Ezen időben többször látogatónk volt ezen becsületes lelkületü család. A jó, mindig busongó Benkéné, csakhamar sirba szállt, és a férje ekkor jónak látta a szinházi pénztárnoksággal felhagyni, mely mint tudom, neki inkább kárt mint hasznot hajtott, s ujra a miskolczi tanitóságot vállalta el. Már második nejével tért Miskolczra, hol engemet 1846-ban és utána, midőn miskolczi nevelőnő voltam, többször meglátogatott, mint a szülőim egykori tisztelt ismerőse, mert Benke fél évig első nejével ifju házas korában nálunk lakott.

Hogy minő szives bizalommal volt a Karacs ivadék iránt, tanuskodjék mellette a kö-

---

Legjelesebb szinészeink és szinésznőink ezelőtt 50—53 év előtt a vidékről vagy némelyik családja köréből, mint fiatal faragatlan (azaz képzetlen test-darab) jelentek meg a szinpadon. Döbrentei (ki versenyezni akart a pesti német szinház jeles személyzetével.) jónak látta a helytelen mozdulatokat tevő ujonczokat jó tánczmester által a kellő testmozgásokra utasitani (de nem tánczra tanitatni). Én láttam e kezdőket, a férfiak nem tudták kezöket hová tenni, lábaikkal illően bánni; a ragyogó szép leánykák tagjai merevek voltak s lépteik nem kecsesek, hanem mintha mindig nagy burjánban gázolnának. S uszályuk is nem ritkán gátolá mozdulataikat.

Szegény Döbrentei csupa jóakaratból akart mindezen segiteni és segitett is. S ime évek után még gunyoltatik a sajtó utján érte."

vetkező párbeszéd, mely hüen jellemzi már lehütött szinészi rajongását a jó öreg atlétának.

Egy látogatás alkalmával igy szól hozzám 1847. nyarán. Már mászodszor volt özvegy.

— Kedves hugom, nem venné fel növendékei közzé az én kis Pepimet? (Második nejétől leánya.)

— A legnagyobb örömmel, de nem róják-e meg az ur ezen eljárását, mint kath. tanitóet, a kath. tisztelendők? (Kezem alatt protestans iskola volt.)

— Nem gondolok én azzal, nem ér a miskolczi kath. leányiskola egy fagarast. (Szóról-szóra ezt mondá.)

— Es ki ott a tanitó?

— Hát jó magam. Felelé humorosan.

Benke, a tudományosan képzett Benke, ki ábrándozó kebellel hordozá a müvelődés zászlóját, a szini pályán oly mükörre lett leszoritva, melyet saját gyermeke müvelésére sem tartá elégnek, oly leányiskola élén állt, mely sajat itélete szerint nem ért egy fagarast. Es ennek — én tudom — hogy nem az értelmes öreg volt az oka, hanem azon tanrendszer, melyből azon időben neki kilépnie tiltva volt.

Ama hajdani, bizonyos felekezeti leány-iskolák, inkább butitólag, mint lelket képzőn hatottak a csemetékre.

A kedves Pepikét (mint aztán örömriadva közlé Benke velem) nénje Laborfalvi Róza magához vette neveltetés végett.

Még valamit röviden a hajdani szinpálya ezen uttörőjéről.

1853. év második felében meglátogatott s igy szólt vidáman: Rózám nem hagy békét, fel kell mennem Pestre. Lemondtam nagyszerü hivatalomról. Vété utána gunyorosan.

De csakhamar ujra Miskolczon volt. Igy szólt — elcsüggedve:

— Már sem én őket, sem ők engem nem értenek meg. Hugom! hugom! a mostani szini személyzet nekem többé nem tetszik, a külfényért mindent, de mindent feláldoznak, én inkább itt távol temetem el magamat.

Ezen bánatos és epés kifakadások után talán egy évre ismét felkeresett, felgyult érzelemmel, reszketve az örömtől tudatá a derék ősz férfi velem:

— Kedves hugom, hallotta-e már Juczim (Laborfalvi Róza) férjhez ment; a derék,

a jeles iró Jókai vette el. Most már nem bánom, ha meghalok.

És még végül álljon itt e levéltöredék azon férfitól, ki ifjuságát, leányát, vagyonát, hivatalát oda hordá a szinügy támogatására. Ő mindég hitt, mindég reménylt, de a felvirágozó szinügy rá nézve még sem volt vigasztaló s végre egészen hátat forditott ennek keserüségében, mint az itt következő levél mutatja :

Kedves Húgom !

Szivesen kérem kegyedet, mint olyant, ki nevelőnői összeköttetéseinél fogva kiterjedt ismeretséggel bir, hogy ajánljon engemet, mint franczianyelv tanitót olyan ismerőseinél, kik gyermekeiket ezen nemeslelkü nemzet nyelvére oktatni óhajtanák. Agg koromban arra jutottam, hogy óra adással szerezzem meg napi eledelmem árát. Negyven évi tanitóskodásom után nyugalomban akarván élni, nyugdijazásomat kértem az iskola kormánytól. Évi nyugdijul kapok 36 forintot, ez az éhen halástól sem ment meg. Reménylettem, hogy leányaim Róza és Pepi segitenek, ezen, reményem sem teljesült, ők sem tehetnek sokat szegény apjukért. Szivem tele van, de hall-

gatok. (Itt keserü kifakadások következnek). Hogy tehát koldusbotra ne szoruljak, kérem kedves Hugom, hallgassa meg fönntebbi kérésemet és szorgalmazza, hogy néhány tanonczhoz juthassak, kit a franczia nyelvre buzgalommal fogok oktatni.

Diós-Győr 1855.

Benke József.

Szomoru, de naponta előforduló életkép. Legalább 55 évig szolgálta a közmüvelődés ügyét és havi nyugdijul az országos kincstárból 2 frt 79½ krt kapott!

A szinészet és nevelés egy munkásának ime rövid életrajza. A régit dicsőitő elégedetlennek jó néha a mult lapjait tanulmányozni!

V.

Kántorné és Déryné otthon. — Egy kirándulás a Svábhegyre. — Találkozás Dérynével. — Vajda Péter és a nevelési eszmék. — A vallásos Déryné. — Déryné Mármarosszigeten. — Déryné Miskolczon mint pulykatenyésztő. — Mikor jött Déryné Miskolczra? — Meddig müködött Déryné a szinészi pályán.

Csevegésem csupán a régi szinészettel foglalkozik, nem lépek tehát azon korba, midőn már allandó szinészet müködött a fővárosban.

De záradékául még ide iktatom a következőket, mely a Budán müködő szinészek némelyikének házi életére vett egy kis világot.

Kántorné mig Budán müködött, a Teleki féle palotában, a bejárattól balra 2 csinos szobában lakott. Az emeleten ugyan ezen palotában br. Lederer katonai kormányzó.

Ezen katonai nagy ur szinte járt a szinházba, ha dalmü adatott elő. Szerdahelyi különös kedvencze volt s megtörtént, hogy katonai vendégei lévén bizonyos összeget küldött páholyáért s kivánatára előadatott a „Szevillai borbély“, melyben Szerdahelyi kitünően adá a czimszerepet.

Dériné ugyan ezen sorban, talán a 3. házban egy emeletes ház földszinti lakásában, kitünő tisztaságtól környezve lakott. Láttam és bámultam ezen két müvésznő ruhatárát és szinpadi ékességeket tartó szekrényükben a példás rendet. Előadás előtt, ha ezen nők nem müködtek, anyám rendeletéből olykor látogatást tettünk házunk e régi barátinál.

Nem ritkán mi Karacs leányok, fivérünk Árpád s még többen ismerősnőink és ismerőseink, gyalog kirándulásokat tettünk a budai hegyekbe. Egy ilyen alkalommal történt, hogy a Svábhegy halmai közt barangolván több felől hangosan ily kiáltások ismétlése hallatszék : Karacs Teréz ! Azon gondolatban, hogy ismerősökre akadunk, siettünk a hang felé. A sűrűből egy tisztásra érve ott találtuk Kántorné, Dérynét, Kovácsnét, Szerdahely, és még többeket.

Kölcsönös üdvözlés és bemutatások után

tudatta Kántorné, hogy ők megtudván a svábhegyi vendéglősnél Ricklinénél, hogy a Karacsok és társaságuk nála rendeltek ebédet, azért ők is utasitották, hogy számukra is azon teremben legyen teritve és ugyan azon ételekből tálalva. Közösen üdvözöltük a jó gondolatot s ezután a vendéglő közelében az ebédet várva, a gyepre körbe telepedett le az egyesült társulat. Dériné felkelvén helyéről, hátam mögé kerülve, egy tölgy levelekből füzött koszorut tett fejemre és vidáman kiáltá: éljenek az irónők. A kiáltást mindnyájan ismételték.

En a bohóskodásból nyujtott koszorut fejemről csendesen levéve, tréfásan mondám: „Ezen ragyogó nap legszebb estéje életemnek“ s azt karomra füzém s lőn uj taps kaczagás. Tudni kell, hogy e legrégibb időben kitapsolt vidéki szinészek ezen mondattal hajlongtak a néző közönség előtt: Ez legszebb estéje életemnek.

A velünk jött csapathoz tartozott két utazó ifju, Kabos Dániel és Biró N. Erdélyből menekülniök kellett, mivel az 1834-ben meghalt Kendefy Adám gróf sirja felett tüntető szónoklatokat tartottak. (Kendefy Adám, Andrássy Gyuláné grófnő apja, mint tudom Wesselényi

szellemmel birt) Kabos és Biró nálunk be levén mutatva, ohajtották a velük rokon gondolkozásu s a Zugligetben lakó Vajda Pétert megismerni, igy mi és Vajdáné kivezéreltük őket s a véletlen itt összehozott a magyar szinészek néhányával, kik az Erdélyiekről mindig dicsőitőleg emlékeztek meg. S ezen ifjak is teljes hódolattal üdvözölték az ismert müvészeket.

A nagy teritett asztalhoz mintegy 20-an ültek le s vidáman, nyájasan folyt a társalgás, különösen a vendég ifjak sorolták elő utitervöket; de Vajdával nagyon belebonyolódtak a nevelési eszmék fejtegetésébe. Az ifjak a kemény fegyelem pártolói, Vajda a leghumánusabb modor harczosa. Mindig élénkebb, élénkebb lett a vita. Vajda nyugodtan ezen mondatot vágá szemébe a heves vitázóknak: „A zsarnok nevelési modor rabszolgákat képez.“ „Az ur anyám asszony modora pedig érzelgő leányokat“ — rivalá az ellenfél. — „Nevelje tehát bottal, nem bánom fiait, — kiáltá hévvel Vajda. „Az ur pedig pólyázza husz évig gyermekeit,“ — nyeré feleletül Vajda.

E zaj felriasztott bennünket, az asztalfőn ülő nőket. A mellettem ülő Dériné megragadva karomat rémülten, de komikusan kér-

dé: „Es van ezen uraknak már gyermekök.“

— De hogy van. Vajda csak nemrég házas, azok pedig utas tanulók.

„Hála Istennek“ sóhajtá nagyot fohászkodva. a valóban 40 éve daczára még mindig szende modoru Déryné.

Kántorné pedig elnöknői méltósággal felállva csengő hangján igy szólt:

— Uraim! talán hüsitőül jó volna egyet járni a levegőn. Kántorné szavai jól hatottak. A vitatkozók kezet nyujtának egymásnak.

A két utas ifju egyike Kabos Dani, csak Bécsig juthatott, itt eltünt örökre (akkori mondás szerint; felköntösét a Dunaparton találták) A másik élve maradt, de hogy minő modorral neveli fiait, nem tudom. De viszont tudom, hogy Vajda Péter mint tanár, nemeslelkü barátja volt mindenkor növendékeinek. Ő volt az, ki még 46 év előtt hatalmasan felemelé szavát, oly iskolai szabályok ellen, mely a tanonczoknak a fürdést, uszást, korcsolyázást, famászást tiltá. Ő kimondá, ezeket nem tiltani, hanem tanitani kell. Azaz torna és uszó mesterekkel kell a tanodákat ellátni, hogy a kifejlett lélek izmos testben laghassék. És most mind ez a rendes tanulmányok közé van sorozva.

Ebéd után Vajda a vendéglőhöz nem messze eső hordozható szunyogháló sátorába vezetett, melyben a természet e nagy buvára, nyáron át dolgozott s aludt. Neje Pesten lakott nyáron át, csak látogatóba járt ki hozzá. És megtanulta, dicsérte a müvész csapat az alkotmányt s inditványozva lett egy egyveleg előadása. (Déryné is emliti naplójában.) Kántorné, Makbethből rögtönzött, Déryné, Szerdahelyi, a Figaróból énekeltek. Kovácsné ha nem hibázom Láng Bódival mint Mécsesné és Syanyolviasz szerepel tek bohókásan a Garaboncás diákból vett részletben*.)

Hosszu séta után, a midőn erdélyi utasainkat több szép kilátáshoz elvezettük, az óriás Normafát (melyet Vajda Viharfának nevezett) megcsudáltuk, a leszálló nap sugarainál haza tértünk. De Dérynének meg kellett igérnünk, hogy valahányszor a hegyek közé megyünk, neki hirt adunk, hogy társ lehessen, ha foglalatossága engedi.

Igy még néhányszor együtt gyalogoltunk fel a meredek hegyre, hova akkor a legrövidebb ut igen kopár és sziklás lévén, én elneveztem erényutjának s ezen nevet soká is viselé ismerőseink közt.

---

*) Lásd Déryné Naplóját II. köt. 276. lap.

Egy őszi szép reggelen Déryné is társaságunkban csatlakozva haladtunk fel Vajdáék látogatására s a tiszta lég élvezésére. Velünk volt több nő, nehány férfi, köztük Kunos, Hazucha, Szabó Dávid, akkor költő és orvostan hallgató, most Szabolcsmegye főorvosa. Hozzánk csatlakozott utközben Déryné egy ismerőse Steiger ur, kit ő mindig Steigerkérnek nevezett. A szőllők közti keskeny uton lassan haladtunk a tető felé. Egyszerre Déryné szokott naivságával s az inyenczi vágyat nagyon jól hangoztatva, felkiált.

— Oh minő termés! hogy ingerli az embert!

Steiger ur egy pillanat alatt egyik tőkénél termett, a másikba már két fürt szőlőt kinált Dérynének.

— Ön istentelen! utasitá vissza Déryné, miattam tolvajság bünébe esett. Vigye, vigye vissza. Im egy huszast teszek a tőkéhez, s megis tevé.

— Nem, nem fogadom el, vigye vissza helyére a fürtöket. Én minden vétket gyülölök, — tiltakozék komolyan a nagyon felingerült nő.

És a szőllő visszatétetett, a huszas is ott maradt. Dérynétől bocsánat kéretett, kis kez-

tyüje megcsókoltatott, de a müvésznő csak sokára csillapodott le s bocsátott meg Steigerkének. (Mint hallám ezen ur csupán ügynöki lovagja volt Dérynének.)

Ezen jelenet itéletem szerint hün tükrözi vissza e nő könnyelmüségtől ment igazságosságát. Őt áthatá az igaz vallásosság.

Az olvasó talán az egészet szeszélynek nevezheti, én nem, különösen a Déryné kora után jött korban, midőn még azt is eltudta szivén viselni egy-egy ünnepelt müvésznő, hogy miatta családok tönkre jussanak.

Dérynét 1840 vagy 1842-ben, (hogy melyik év volt, ezt több még élő müvésznő bizton tudhatja) láttam utoljára müködni Mármaros-Szigeten. Akkor én Kállay Istvánnál laktam. Egyszer bámulatomra, a szinlapon a vándor társulat tagjai közt látom Déryné nevét. Ily távol a haza fővárosától. A magyar szinészet egyik legérdemesebb, egyik legtáradhatatlanabb müködő, sőt mondhatom szinészeket képző tagját.

A társulat vezetője vagy Tóth István, vagy Szákfy volt. Azt tudom, ezen müvészeket láttam Szigeten müködni amaz években s emlékezem, hogy Feleky és első neje, akkor mindkettő igen szép alak, sőt Udvarhelyi

Miklósnak első, már idős neje is müködő tagok voltak: s ha nem csal emlékem, ezen társaság különböző években látogatták meg Mármarost. Ezen időben lépett a jeles Prielle Kornélia is a szinpályára.

Déryné a kincstári épülettel, — hol én laktam — szemben, a Korona vendéglőben volt szállva én rögtön siettem hozzá.

Es mit láték? Az én kedves Dérinném, csinos bő pongyolába, nehány kosár gyümölcs és számos befőttes üveg közt ülve szorgalmasan viszi gazdasszonyi tisztét, azaz a gyümölcsöt befőzésre készité.

— Ön itt? szólitám meg üdvözlés után bánatosan.

— És ön? kérdé élénken a még mindig eleven nő.

— Déryné a sok oldalu tehetséges szinésznő, távol a pesti szinháztól?

— És Karacs Teréz az irónő! itt a medvék közt! Válaszolt kedélyesen — Hagyja kedves, ne zugolódjék, sorsom igy rendelé, és ha kegyed itt, én sem pirulok többé számüzetesem miatt. Tudja lelkem o t t szép bubák kellenek.

Tudatám ezután vele, hogy hiszen épen szép, kényelmes állomásomon van több al-

kalmam irni, hogy minő élvezetes ismeret gazdagitó utazásokban részesülök. Az irónőnek csak egy zugra van szüksége, ha irni akar. De a szinésznőnek hivatása a nagy világban ragyogni.

— Nem ragyogni — mondá elérzé enyülve susogó hangon — csak a mindennapit megkeresni. Déry már régen hiv magához, mióta mellőztetésemet látja. De nekem még adósságaim is vannak, s miből törlesszem, ha nem keresek. Déry szivesen lát, de szigoruan megszabá, hogy egy ujnyi szinészi rongyot, egy fillér adósságot se vigyek házához és többé még magán körben sem müködjem.

Szórul szóra ezt mondá csillogó könynyek közt.

Ezen szigeti találkozás után csak Miskolczon láttam őt ismét férje mellett. Látszatra kellemes viszonyban; sokszor voltam nála a Cikó-utczán, a helv. templom közelében; az uradalmi épületben lakták. Később Diós-Győrben nyert állást Déry, szintén a korona uradalomnál. Itt már ritkán látogathatám meg a messzeség és nagy elfoglaltságom miatt. Azt tudom, hogy a pulykáknak tenyésztője lett.

Kérdem tőle már az ötvenes években ezen fáradhatatlanság okát.

Sugva mondá: „Még mindég kell régi tartozásomat törleszteni és ezt Dérynek nem szabad tudni; ezt törlesztem pulykáim árából.

Bizony bizony ezen sajátos nővel igen gyengédtelenül bánt sorsa, azaz a szinház akkori ügyeit intézők. Elő tanuk vagyunk rá többen, hogy mily roszszul lett Déryné helye betöltve.

Déryné naplója végén ez iratik: 1852-ben vonult viszsza a szinészettől, melynek 60 éven át buzgó papnője volt sat.

Ezen mondat téves. Schönbach Róza Benke József megmagyarositása után Szépataki, majd Déryné) működni kezdett, mint csevegésem elején is mondám 1808-ban s véleményem szerint 1848-ban már Miskolczon lakott. E szerint 40 évig mükött.

Támogatom fönntebbi állitásomat azzal, hogy szülőim Murányiékkal és a náluk lakó ujoncz müvésznővel 1808-ban laktak egy házban. A visszavonulási évet pedig azzal indokolom, hogy a forradalom alatt bujdosó nővérem és férje Nagy Gábor, most Takács Adám név alatt szinész, 1849. végén hozzám Miskolczra menekültek és én ezen rokonaim-

mal ekkor többször meglátogattam a még akkor Miskolczon a Czikó-utczában lakó Dérynét. Évet nem téveszthetek. Sógorom a szinészi pályát választván menhelyül — mint akkor többen — már 1850 elején Váradon, Debreczenben majd Kassán működvén, ezen időre nem eshetnek Dérynéneli látogatások.

Hogy a visszalépett, s egészen elvonulva élt müvésznő mennyire tiszteltetett, mutassa a következő :

Egy előkelő birtokos, kinek leánya intézetem növendéke volt, T . . . . T . . . ., fel is szólitott engemet, hogy irjam meg e jeles nő életét, melyre én tulságosan elfoglalt nevelőnő, nem vállalkoztam, de meg azon forradalmas kort nem is érdekelte volna e régi harczosnő küzdelmeinek olvasása. Az ötvenes évek utó felében hazánkban Kossuthal, Garibaldival foglalkoztak, nem a diós-győri remetenő félékkel.

A föntebb nevezett ur, ki legalább 15—20 évvel volt fiatalabb Dérynénél (tehát nem gyanusitható) még arra is hajlandó vala, hogy halála esetén Déryné felett beszédet tartson.

A régi nemes birtokos éltes urak, ezt

csak a közösen tiszteltek felett tették meg nagy ritkán.

* * *

Sokat csevegtem, de amit elmondék, azt ép emlékezetem hamisitatlan forrásából meritve irám le.

* * *

Csak a rég letünt korról csevegtem.

TARTALOM-JEGYZÉK.

Karacs Terézről III
A régi magyar színészetről:
Bevezetés 1
I. Fejezet. A Karacs-ház és lakói. — Az öreg Zofallék. — Katona József, Jakab István, Beregszászi Pál. — Katona József, mint színész. — Katona találkozása apjával. — Katona József halála előtt 5
II. Fejezet. Hogy fedezték fel Schönbach Rózát (Dérynét)? — Murányiné mint tanulta szerepeit. — A pesti szinház s megnyitása 1812-ben. — Lendvayné-Hivatal Anikó. — Ferencz király és Kisfaludy Károly. — Trattner és az irók. — Prepeliczai Soma. — Déryné. 19
III. Fejezet. Kántorné. — Hazafias törekvések. — Hagn Sarolta. — Wesselényi Miklós és az ifjuság. — Kovács Pál első sikerei. — Székely Zsuzsi 40
IV. Fejezet. Benke József és leánya Juczi (Jókainé). — Kántorné megérkezése Pestre 1833-ban. — A magyar előadások és pártolói. — A „kritikusok“. — Kántorné és a nemzeti szinház. — Fáy András és Döbrentei Gábor mint igazgatók. — Adatok Benke József életéhez. 58
V. Fejezet. Kántorné és Déryné otthon. — Egy kirándulás a Svábhegyre. — Találkozás Dérynével. — Vajda Péter és a nevelési eszmék. — A vallásos Déryné. — Déryné Mármarosszigeten. — Déryné Miskolczon, mint pulykatenyésztő. — Mikor jött Déryné Miskolczra? — Meddig müködött Déryné a szinészi pályán? 73

Lényegesebb sajtóhibák.

7.	lap	2.	sor	elanyira	helyett	olvasd	elannyira.
7.	„	16.	„	betöltö ték	„	„	betöltöttek.
8.	„	20.	„	mint	„	„	mind.
10.	„	2.	„	gyümölcsesel	„	„	gyolcsesal.
13.	„	17	„	állnak	„	„	áll.
17	„	22,	„	kvekker	„	„	kvekkert.
31.	„	5.	„	mükdött	„	„	működött.
40.	„	9.	„	kedvencze	„	„	kedvenczei.
50.	„	5.	„	Nádorné	„	„	nádorné.
50.	„	16.	„	Pestieknek	„	„	pestieknek.
60.	„	4.	„	nővérek	„	„	nővér.
63.	„	10.	„	előedás	„	„	előadás.
67.	„	17.	„	„ees“	„	„	„ecs“
67.	„	18.	„	magvar	„	„	magyar.
72.	„	1.	„	kifakadások	„	„	kifakadásai.
76.	„	6.	„	Erdélyiekről	„	„	erdélyiekről.

1931/32 4359

96604